KERESZTÉNY MAGVETŐ

LVIII. ÉVF. 1926. ÁPRILIS—JÚNIUS. II. FÜZET.

SIMÉN DOMOKOS ÉS KORA.

— Korrajz. —

ELŐSZÓ.

E tanulmányom megírására két ok indított. Egyik az volt, hogy megakartam állapítani Simén Domokosnak jelentőségét a magyar unitárius egyház — s tágabb értelemben véve a magyar közművelődés — történetében; a másik az volt, hogy Simén Domokos életével kapcsolatosan ismertetni akartam azon kortörténetileg fontos eseményeket, amelyekről a magyar történetírás eddigelé vagy semmit nem, vagy csak igen keveset tudott.

Tanulmányom nem Simén Domokosnak szorosan vett életrajza. Aki ilyet akar, az olvassa el dr. Boros Györgynek, vagy Vári Albertnek alább sokszor idézett tanulmányát. Az én munkám egy nagyfontosságú egyháztörténeti korszak életének bemutatása. E korszak a magyar történelemnek s benne a magyar unitárius egyház történetének egyik legjelentősebb pár évtizede. Én most az egyházi eseményeket 1836-tól 1878-ig, vagyis Simén születésétől haláláig, beszélem el. Ha Isten életemnek kedvez, egy következő munkámban, melynek tervezett címe: *Ferencz József püspök és kora*, az 1878-tól napjainkig való egyházi eseményeket mondom el. E két tanulmány tehát az utolsó $^3/_4$ évszázad magyar unitárius egyháztörténetének lesz az összefoglaló monografiája.

Mindvégig eredeti s nagyrészt eddig ismeretlen források alapján dolgoztam. Forrásaimat mindenütt pontosan idézem.

IFJUSÁGA.

(1836—1857).

Kiskadácsi Simén Domokos 1836. július 30-án született Udvarhely megyében Tarcsafalván. Apja, János (1804—1878), előbb $1^1/_2$ évig Nyárádszentlászlón volt mester, majd 3 évig Bordoson, utána 7 évig Tarcsafalván (1834—1841), végül 37 évig

Siménfalván unitárius lelkész.[1] Anyja Istvánfi Lidia volt (1806—1907), ki 101 éves korában halt meg. A családban öt gyermek volt: Ágnes, Domokos, Elek, Elek és Emilia. Az egyik Elek korán meghalt, a többi gyermek túlélte Domokost. Simén Domokos anyai ágon rokonságban állott a híres unitárius Augusztinovics-családdal, mert anyja, Lidia, Augusztinovics Pál kadácsi pap és felesége, Mátéfi Lidia, Zsuzsánna nevű leányától (férje Istvánfi György volt) született.[2]

Domokost még ez év november 26-án keresztelte meg Árkosi Mihály sárdi lelkész és kereszturköri esperes.

A családi otthonban becsületes, munkaszerető, józan élet mellett erős unitáriusságra nevelték. Anyja rokonai részéről különösen az egyházért való áldozatkészségre látott felemelő példákat. Nagybátyját, kissolymosi Augusztinovics Pál királyi főkormányszéki tanácsost, főszámvevő hivatali elnököt s az unitárius egyház főgondnokát, nagy jóltevőnket — ki e tekintetben a legszebb példát adta — személyesen ugyan nem ismerhette, mert ez munkás életének 74-ik évében akkor halt meg (1837. okt. 6-án), amikor a mi Siménünk alig mult el egy éves. Azonban később annál többet hallott róla. Különösen sok szó esett a család körében arról a gazdag alapítványról, mellyel a megboldogult nagy rokon oly sok tehetséges, jómagaviseletű, szegény unitárius ifjúnak tanulását lehetővé tette. Édesanyjától ezenkívül főképen a külső csinosságot tanulta meg. „Ha zsákból csináltok is ruhát — szokta volt mondani anyja, — arra vigyázz, hogy az álljon jól és csinosan." Egyik kereszturi tanuló

[1] *Keresztény Magvető* (1878) XIII. köt. 60. l. Itt — a nekrologban — az van mondva, hogy Siménfalván 35 évig lelkészkedett. Minthogy azonban Ürmösi Kálmán „A tarcsafalvi unitaria ekklézsia" c. tanulmányában (*Ker. Magvető* 1876. XI. köt. 370. l.) az egyházközség hiteles följegyzéséből azt közölte, hogy Simén János 1834—1841-ig volt tarcsafalvi pap, ennélfogva a siménfalvi lelkészkedése 37 évig kellett, hogy tartson, mint ezt különben már Vári Albert is helyesen megállapította (*Ker. Magvető* 1912, XLVII. köt. 199. l.)

[2] Buzogány Áron írta a *Ker. Magvető* 1868. IV. kötetében (24. l.): A nagy egyházi alapitványtevő „Augusztinovics Pálunknak ugyanilyen nevű atyja az egyházi térre lépett s mint hivatalát 41 éven keresztül híven teljesített pap 1797-ben halt meg a kadácsi eklézsiában. Neje volt Mátéfi Lidia, a szentábrahámi Mátéfi birtokos székely nemes családból. Gyermekük 4 maradt: Pál, Sámuel, Zsuzsánna és Lidia, utóbbi szabédi volt pap Székely Mózes neje, Zsuzsánna pedig szentábrahámi székely gazda Istvánfi György neje." Simén Domokosnak a nagy egyházi jóltevő Augusztinovics tehát nagybátyja volt.

társa elbeszélése szerint édesanyja egyszer lement egyik barátnéjával Székelykereszturra s mikor ott egy bolthoz értek, így szólt barátnéjához: „Álljon itt meg, míg a boltba bemegyek.“ „Mit vásárol a tiszteletes asszony?“ „Én bizony egy tükröt a fiamnak.“ — „Dehát még az is kell? — „Hogyne, hiszen ez többet ér egy rossz embernél, mert ez mindig igazat mond; ebbe, ha belenéz, látja magát s ha valamije nem tiszta avagy nem áll jól, megtisztítja s megigazítja. Előmbe csínosan jöjjön az én fiam, mert én így szeretem.“[1]

Apjától az állandó munkakedvet, a könyvgyűjtés szenvedélyét, valamint a felekezetieskedést nem ismerő keresztény türelmes szeretetet örökölte. Apja élete végéig hű munkatársa, tanácsadója, s legfőbb tekintélye volt. Későbbi nagyértékű könyvtárának sok szép másolatát ő készítette el ma is csodálható betühű pontossággal és pedáns tisztasággal. Nem állhatom meg, hogy ide ne iktassam Simén Domokosnak 1873. jan. 2-ról édesapjához írt levele egy részét, mely szülei iránt való nagy szeretetének igazán megható, szép bizonyitéka: „Édes apám! Újra letűnt egy hosszú év az idő végtelenébe. Hogy mit rejteget számunkra a vén idő a maga titkos méhében, s mit fog majd hozni ez újabbi fordulatával, azt nem tudom. Én csak azt tudom, amit eddig éreztem s a jelen év kezdetén is érzek, és aminek jelen levelem tolmácsa akar lenni. Én csak a most lefolyt János napját s a már tegnappal beköszöntött új évet kivánom üdvözölni. Adja az Isten, hogy édesapám és édesanyám még sok számos boldog és megelégedett új évet érjenek testvéreimmel együtt a mi örömünkre s a társaságnak, amelyben élnek, hasznára és épületére. Hadd sugározzék vissza minden jókivánat, szeretet és gondosság, amelyet irányunkban éreznek és tesznek édesapámék, s tegye életöket szerencséssé és boldoggá.“[2]

Drága kincs a szülők iránti hálás szeretet s Simén e drága kincset haláláig féltő ragaszkodással őrizte.

Az elemi iskolának első osztályát Tarcsafalván járta, hol Márkos Mózes[3] volt tanítója; a többi osztályokat Székelykeresz-

[1] *Dr. Boros György*: Simén Domokos élete és munkássága. Protestáns egyházi és iskolai lap, 1888. 1549 hasáb.

[2] A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában levő eredetiből.

[3] A kololozsvári unitárius kollégium könyvtárában *Kéz. 925.* sz. alatt ugyanezen időből fennmaradtak Márkos Mihály tarcsafalvi mesternek pohárköszöntő és más ünnepi versei. Valószínű, hogy e két Márkos ugyanegy személy.

turon végezte. Erről önéletrajzában ezeket jegyezte fel: „1842-ben, húsvét után, apám a székelykereszturi gimnáziumba vitt. Az 1848-iki év azonban félbeszakította tanulmányaimat. Alig írta meg Petőfi „Nemzeti dal"-át, mint villanyszikra terjedt el az ébresztő hang az országban. Minden honfi ajkáról ez zengett. A kereszturi iskolában is ezt énekelte a deák-gyermek. Március vége feléig a nemzeti érzelmek zajlása már oda emelkedett, hogy a deákok egész enthuziazmussal mentek fel a városba leverni az egyetlen kétfejű sast a postáról. Ez események után az ifjúság honvédnek állott. Az iskolai tanítás korán bevégződött. A tanulók hazamentek s a Muzsák hajléka 2 évig nélkülözte szokott lakóit. A tanulók elszéledése után apám engemet is haza vitt. Mint 12 éves gyermek nem voltam elég erős arra, hogy honvédnek álljak, azonban nemsokára a nemzetőrség is szervezte magát a falvakban. Én a siménfalviaknak dobosa lettem s ilyen minőségben voltam egy darab ideig. A szabadságharc befejeztével visszamentem a kereszturi iskolába s 1854 juniusában meglehetős sikerrel végeztem iskolai éveimet.[1] Ugyanezen év augusztus hó végén apám Kolozsvárra hozott. Itt megismertetett már az első nap Ürmösi Samu (ügyvéd) családjával. Oda voltunk híva az első napon vacsorára. De én bizony a szokatlan hosszú utazás miatt él lévén fáradva, már az asztalnál dícsőségesen elaludtam".[2]

Eszerint tehát Simén a Tarcsafalván végzett első elemi osztály s a Székelykereszturon kijárt 2—4 elemi osztály, továbbá az I—V. gimnáziális osztályok után a 3 felső osztályba Kolozsvárra az unitárius kollégiumba került, mit sikeresen elvégezvén,[3] 1857 július 3-án érettségi vizsgálatot tett a következő eredménynyel: hittan — kitünő, latin nyelv — kitünő, görög nyelv — elsőrendű dicséret, anyanyelv (magyar) — kitünő, földrajz és törté-

[1] Koronka József gimn. igazgató-tanár aláírásával 1854. aug. 12-ről alábbi bizonyítvány van Siménnek a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában őrzött irományai között: az 1854. junius 26., 27., 28-ik napjain tartott közvizsgálat eredménye: hittan 1 c. em.; encyklopédia — 1 c. em.; latin 1 c. l.; algebra — 1 c. em.; német — 1 c. l.; dolgozat —; erkölcs — 1 c. l.

[2] Önéletrajzának eredeti szövegéből ma csak annyi ismeretes, amennyit belőle dr. Boros György közölt a Prot. egyh. és isk. lap 1888 évi folyamában.

[3] A VIII. osztályosok között Simén Domokos 64 érdemszámmal volt eminens. Az iskolai évkönyvbe Berde Áron, ez évben igazgató-tanár, feljegyezte: „Az 1855—56 tanévben végzettek között 63 érdemszámmal az I-ső helyet Kővári Mihály kapta".

nelem — kitünő, mennyiségtan — kitünő, természettan — kitünő, német nyelv — kitünő, erkölcsi magaviselet — dícséretes. E bizonyítvány alapján, „minthogy a legfelsőbb rendelésekben kiszabott igényeknek *kitünőleg* megfelelt, azért tudományos egyetem látogatására megérettnek nyilváníttatott." Érettségi bizonyítványát a következő bizottság írta alá: dr. Salamon József cs. k. oskolatanácsos; désfalvi Pataki József oskolai felügy. gondnok; Pákei Lajos oskolai felügy. gondnok; Székely Mózes egyházi főjegyző, a földrajz, történelem és bölcselet tanára; Kriza János a vallás és magyar irodalom tanára; dr. Berde Áron a math. és fizika tanára s igazgató; Mikó Lőrinc a német irodalom r. tanára és Marosi Gergely a görög nyelv tanítója.[1]

E szép bizonyítványnak értékét még jobban növelte az Egyház Képviselő Tanácsnak azon $\frac{228-1857.}{\text{E. K. T.}}$ számú határozata,[2] mellyel Simént tulajdonképen még az érettségi vizsga előtt (1857. jun. 27-én) kinevezte a kolozsvári főiskolához köztanítónak,[3] rábizván a szabadkézi rajz tanítását, mit ősszel, a theologiára való beiratkozása után, a görög nyelv, számtan és mértan tanításával toldottak meg.

Ez időtől kezdve Simén egyszerre tanít és tanul. Tanít mint gimnáziumi köztanító és tanul, mint papnövendék. Mindkét kötelességét nagy ambicióval végzi. Titkos vágya azonban a gimnázium helyett inkább a theologiához vonzotta s a bibliával nagyobb ambicióval foglalkozott, mint a számtannal, meg a mértannal. Ekkor vált benne végleges elhatározássá a papi pályára való vágyakozás.[4]

[1] A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában levő eredetiből.

[2] A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában levő eredetiből.

[3] Simén eredeti okmányai között megvan azon 1857. okt. 31-én kelt érettségi fogadalom is, melyben megfogadták, hogy 10 év mulva (1868. máj. 1-én reggel 10 órakor) a kolozsvári unitárius főtanoda 14-ik számú szobájában találkozni fognak, mikor is a megnyító beszédet Kővári Mihály és Tarcsafalvi Pál, a bucsúbeszédet Gálfy Sándor és Fekete Pál fogják mondani. E kötelezvényt a következő osztálytársak írták alá: Fejér Lajos, Fekete Bálint, Kővári Mihály, Székely Miklós, Rédiger Árpád, Gálffy Sándor, Simén Domokos, Rafai Károly, Szilágyi Feri, Molnár Sándor, Árkosi János, Máté Áron és Bencze József.

[4] Ezt egyéni hajlamain s családi neveltetésén kívül külső körülmények is elősegítették, melyek között bizonyára egyik igen fontos körülmény az volt, hogy az akkori unitárius püspök (tulajdonképen püspökhelyettes) aranyosrákosi Székely Mózes — Székely Mózes szabédi pap és neje Augusztinovics Lidia fia — a mi Siménünk anyjának sógora volt.

A PAPNÖVENDÉK.

(1857—1860.)

Simén 1857. szept. 1.-én iratkozott be a kolozsvári unitárius papnevelő intézetbe.

Ötön voltak ekkor első évesek: Kővári Mihály, Simén Domokos, Rafai Károly, Székely Miklós és a megelőző tanév második felében betegsége miatt lemaradt Fekete Pál. Rajtuk kivül papnövendékek (vagy, az akkori hivatalos elnevezés szerint: hittanászok) voltak: Szuhay János iskolafőnök, Demjén Farkas és Fejér Lajos végzett papnövendékek; valamint a másodéves Molnár Sándor, Szilágyi Ferenc, Bence József, Rédiger Árpád, Orbók Antal, Árkosi János, Gálfi Sándor és Máté Áron,

A papnevelő intézet belső élete akkoriban igen változatos volt. Az első évfolyamot rendesen sokkal többen kezdték meg, mint ahányan befejezték. Az 1855/56. tanév II. felében 4-en, az 1856/57. tanév I. felében 6-on, az 1857/58. tanév I. felében a megelőző tanévi I. éves papnövendék közül 7-en maradtak ki. Stb. Ami azt mutatja, hogy a tanárok igen komolyan vették hivatásukat s azokkal, akik nem éreztek magukban valódi hívatást a papság iránt, idejében megérttették, hogy jobb, ha más pályára mennek,

Maga a papnevelés ekkor két évre terjedt, de a végzett másodévesek még egy évig tagjai voltak az intézetnek. A tanítást 1852 óta — s így tehát Simén Domokosnak papnövendék ideje alatt is — Székely Mózes püspökhelyettes-főjegyző és Kriza János kolozsvári pap és theologiai professzor végezte. Tantárgyak voltak az 1857/58. tanév I. felében: bibliai régiségtan és szónoklati gyakorlatok, a II. felében: erkölcstan, egyházjog és szónoklati gyakorlatok; a következő 1858/59. tanév első felében: hittan, bibliai bevezetés, erkölcstan és szónoklati gyakorlatok, a II. felében: egyháztörténelem, egyházjog, bibliai bevezetés, erkölcstan és szónoklati gyakorlatok. Az 1847-ki főtanács végzése szerint e tárgyakon kivül még katechetikát, liturgiát, egyházi közigazgatást, symbolica theologiát, a theologiai tudományok enciklopediáját, az ó- és újtestamentom ismertetését, metafizikát, logikát, pedagogiát és zsidó nyelvet is kellett volna tanítani, azonban minderre csak 1860 óta került sor, amikor az 1859-ben tartott főtanács akaratából a pap-

képzés 3 éves tanfolyammá bővült ki. Simén Domokos még a kétéves kurzust járta s így ő e tárgyakról rendszeres előadásokat nem hallott. Az 1859/60. tanév azonban már fölvette az eddigi tantárgyak mellé a zsidónyelvet és bölcseletet, az 1860/61. tanév pedig a tantárgyakat már évfolyamok szerint csoportositotta: a III. éveseknek paptant, symbolica theologiát, unitárius vallástörténetet és homiletikai gyakorlatokat; a II. éveseknek paptant, egyetemes egyháztörténetet, exegesist, egyházi jogot és homiletikai gyakorlatokat; az I. éveseknek dogma theologiát (hittant), bibliai bevezetést, logikát, egyházi jogot, zsidónyelvet és homiletikai gyakorlatokat írván elő. 1860-tól kezdve a tanárok létszáma is megnőtt. Székely Mózes bölcseletet, egyetemes és unitárius egyháztörténetet; Kriza János hittant, erkölcstant, paptant és symbolica theologiát; Nagy Lajos exegesist és görög nyelvet; Brassai Sámuel zsidó nyelvet; Mikó Lőrinc egyházi jogot; Buzogány Áron angol nyelvet és irodalmat tanított.[1]

Simén Domokos és évfolyamtársai még zsinati és partialisi vizsgálatot állottak ki, de az utánuk következő papnövendékeket (ugyancsak az 1859-iki főtanács) már csak egy olyan általános vizsgára kötelezte, melynek tagjai a püspökség, az iskolai igazgatóság s az E. K. T. delegált bizottsága voltak. E

[1] Talán nem lesz érdektelen följegyezni, hogy miképen változtak a tanulók hivatalos megjelölései ez időben. Az 1850/51. iskolai évben (az I. félévben) voltak: hittanászok, I—VIII. gimn. oszt. és 1–3 népiskolai osztályos tanulók. Ezeket a hivatalos érdemkönyv a II. félévben így említi: A) *felosztályuak:* hittanászok, I—III. évesek (ezek voltak a mai VI—VIII. g. o. tanulók); B) *alosztályuak:* I—VIII. oszt. tanulók (ezekből az V—VIII. oszt. a mai I—IV. gimn. osztálynak, az I—III. oszt. a mai 1—3. elemi osztálynak felelt meg). 1851/52-ben voltak: végzettek („hittanászok") és I—XI. osztályosok (ezekből a IV—XI. a mai 8 gimn. osztály, a többi 3 elemi isk. oszt. volt). 1852/53. I. felében ismét más csoportositást találunk: végzettek (iskolafőnök és 3 köztanitó). hittanászok, I—IX. évesek és I—VIII. osztályosok (itt megint a 3 elemi, 5 algimnáziumi és 3 főgimnáziumi osztály értendő). Az 1852/53. év második felében a hivatalos érdemkönyv megint végzetteket; hittanászokat és I—XI. oszt. növendékeket említ. Az 1853/54. tanév I. felében aztán újra a régi és ettől kezdve változatlanul megmaradt elnevezések kerülnek elő: végzettek, hittanászok, I—VIII. gimn. osztályos és 1—3 népiskolás ifjak.

vegyes bizottság előtt a három évfolyam összes tantárgyaiból kellett vizsgázni.[1]

A papnevelő intézet (illetőleg Simén Domokos életében még csak „Theologiai Szeminárium") ekkor szorosan egybe volt kapcsolva a kolozsvári kollégiummal; tulajdonképen annak volt az elemi iskolával és a főgimnáziummal együtt szervesen kiegészitő része. Az intézet igazgatója 1857. szept. 1-től Kovácsi Antal, a Gáspár-Kovácsi-féle híres elemi iskolai magyar olvasókönyvek társszerzője s a Finály-féle latin szótár egyik dolgozótársa volt, ki akkor váltotta fel igazgatói állásában a hires kémikust, Berde Áront.

A papnevelő intézetnek jelentőséget és helyét az egyházi intézmények között egy 1846-ban készült és „Az erdélyi Unitáriusok rövid historiája hiteles kútfők után" c. kézirat[2] eképen adja elő: „Pap csak úgy lehetett valaki, ha a kolozsvári főtanodában az ottan tanított tudományok tanulását elvégezte. Ugyanazon tudományokat tanulták az oskolatanítók is, és annálfogva ők is lehettek papok, ha elegendő képességök és ta-

[1] Az erre vonatkozó főtanácsi határozat (1859. évi főtan. jkv. 39. pontja) ez: *„Végzés.* a) Az eddigi zsinati s partialisi papi vizsgálatok oda módosittatnak, hogy azok helyett a három évi theologiai tanfolyamot végzett theologus ifjak ezután mind a három évi s így az egész theologiai tanfolyam végeztével egy általános vizsgálatot köteleztetnek letenni a püspökség, iskolai igazgatóság s E. K. Tanácsi bizottmány összes vizsgálószéke előtt, még pedig mind a három év folyama alatt tanult tantárgyakból. b) Ezt megelőzőleg a nem végzett rendes theologusok köteleztetnek minden szemeszter végével az illető tantárgyakból rendes, eddig is szokásos vizsgálatot adni. c) A theologusok minden iskolai év végével rangsoroztassanak az azon évben igyekezetökhöz képest nyert calculusok szerint s az utolsó szemeszter végével ily módon nyert helyen állandóan megmaradjanak s aszerint következés rende szerint rendeltessenek ki. d) A már eddig végzett theologusok a fennebb a) pont alatt határozott általános vizsgálatot az illető vizsgálati szék előtt csak az általok tanult tantárgyakból kötelesek letenni. e) Ha jelenleg oskolamesterséget viselő egyének később papi pályára alkalmaztatnának, az ilyenek felszenteltetés előtt papi vizsgálatot az eddigi mód szerint zsinati vizsgáló bizottmány előtt kötelesek tenni; a partialisi vizsgálat letétele azonban reájok nézve is megszüntetve lévén. f) Szükség esetében ha egy theologus a három évi rendes theologiai tanfolyam bevégezte előtt rendeltetnék ki papnak: az csak az E. K. Tanács beleegyezésével történhetnék, úgy azonban, ha a kirendelendő egyén az illető vizsgáló szék által kirendeltetése előtt megvizsgáltatván, a papi hivatal folytatására alkalmasnak találtatnék, az ilyen módon kirendelt egyén azután semmi másnemű vizsgálatot adni nem köteleztetvén".

[2] A kolozsvári unitárius kollégium kézirattárában.

nulmányuk volt. Papokat az egyházakba, tanítókat falusi iskolákhoz a főtanodából kirendelni, vagy a már künnlevőket egyik egyházból a másikba, egyik oskolától a másikhoz áttenni, a superintendens joga; de ő ezt némi korlátok közt gyakorolja, mert az egyházaknak is megvannak maguk jogaik e tekintetekben.

„A középoskolák és főtanoda professorai az egész unitárius közönség közhivatalnokai lévén, ezeket a fő egyházi tanács nevezi ki és teszi meg. Megállított szabály és rendszerinti gyakorlat arra nézve ez: a főtanoda professorai, mikor szükség kivánja, bejelentik az egybegyülve levő főegyházi tanácsnak azon tanuló vagy tanulásukat végzett ifjakat, kiket professori hivatalra legalkalmasabbaknak tartanak. A tanács kiválasztja közülök, kit maga legalkalmasabbaknak itél s gondoskodik iránta, hogy legalább két évre elegendő költsége legyen bővebb tapasztalás és tanulás végett külföldre mehetnie s ottan tanulhatnia. Ezt a szokást követte az egész unitárius közönség professorai tételében hajdan is, s aszerint, amint egyik vagy másik külországban virágzottak hiresebb tudományos egyetemek, utaztak ez vagy amaz országi egyetemekhez professorokká kijelelt ifjak. (Most — így folytatja 1846-beli kéziratunk — Németországba járnak s ott nevezetesen a berlini egyetembe tanulni, miután a göttingai régi jelenségét és hirét elvesztette.) Ilyen külországi egyetemekbeni tanult egyének alkalmaztatnak kivált a kolozsvári főtanoda mellé. Ezek azonban csak a főbb tudományokat tanítják. Az alsóbbakat a tanulásaikat már elvégzett s papságot váró ifjak oktatják, egyik professornak, ki pedagogarcha, közvetlen felügyelése alatt. A főtanodában rendszerint négy professor tanít. Közülök egyik mindig egyházi főjegyző, másik tanodaigazgató (rector), harmadik pedagogarcha,

„Az unitáriusok nagy figyelmet és gondot fordítanak oskoláikra s az ezekben tanuló ifjuság oktatására. Minden, még a a legkisebb falusi iskolák állapotáról is, körülményes pontos tudosításoknak kell évenként beküldetniök az egyházi tanácshoz s ez amilyen örömmel buzdítja s jutalmazza erejéhez képest a szorgalmas tanítókat, épen olyan komolysággal feddi s szorítja szorgalmatosságra a netalán hanyagokat. Minek következése az, hogy magok a más vallásuak is megvallják, miképp az unitáriusok oskolájából aránylag több jól készült ifjak kerülnek ki, mint az övéikből s más vallású szülők közül is sokan az unitáriusoknál taníttatják gyermekeiket."

Ilyen iskolában és ilyen körülmények között nevelődött Simén Kolozsváron. Egyénisége ekkor erősödött meg, hajlama a papi pályára itt vált igazán benső hivatásérzetté.

Azokról a benyomásokról, amelyeket papnövendék korában a theológiai szemináriumban szerzett, önéletrajzában nem emlékezett meg. Mindazonáltal sokféle körülménynek egybevetéséből megállapíthatjuk, hogy ez időből különösen két dolog maradt rá állandó hatással. Egyik volt a pedanteria, másik a rácionálizmus. A pedanteria azt jelenti, hogy jegyzeteit már papnövendék korában oly gondos pontossággal, külső csinossággal s általában annyira szépen készítette, hogy azokból — nagyrészük fennmaradt — ma is egy rendszerető, lelkiismeretes és pontos, hivatására valóban teljes odaadással készülő fiatal ember tükröződik elénk. Már ekkor teljes komolysággal foglalkozott a szellemi munka módszereivel. Nem kapkodott sem kedvenc studiumának megválasztásakor, sem pedig feladatainak kidolgozásakor. A filologiai akribia („szörszálhasogatás") papnövendék korában lett második természetévé. Olvasmányaiból megbizható kivonatokat, jegyzeteket készített; adatokat cédulázgatott, miket aztán tárgyak s témák szerint gondosan elrendezgetett. Emlékezetére nem szívesen bízta rá magát, inkább leírt mindent. Különös gondja volt az idézetek lelőhelyének szabatos feljegyzésére, nem különben arra is, hogy minden kérdésnek megismerje lehetőség szerint a teljes irodalmát. Mindezt dicsérendő pedanteriával csinálta, mi bizonyára sok idejét lefoglalta. Azonban e pedánsság mégsem volt ránézve nyüg, hanem inkább élvezet.

Másik volt a rácionálizmus. Erre határozottan Székely Mózes nevelte rá, a Hegel-féle rácionális bölcseletnek egyik legöntudatosabb híve s egyik legalaposabb magyar ismertetője, ki 1840-ben *Gondolkozástan* (Logika) és 1843-ban *Észtan* (Metafizika) címeken Hegel bölcseleti rendszere alapján kitünő kézikönyveket adott ki Kolozsváron. E könyvek ma már csak tudománytörténeti jelentőségüek, de megjelenésük idejében, amikor Hegel volt a modern bölcsészet „vetélyes óriása" s „a tapasztalat mezején csak kórón tengődő elavult kanti bölcselkedés"* nem tartatott komoly tudománynak, Székely Mózesnek könyvei nagytekintélyű munkák voltak. Róluk az *Észtan* elől-

* A *Gondolkozástan* előszavából való kifejezések.

járóbeszédében ezeket olvassuk: „Ha új eredeti igazságokat nem találtam is fel, főtörekvésem vala mindazáltal honi filozofusaink eddigi dolgozatainak s egyszersmind a külföldi jelesebb gondolkodófők rendszereinek irányaik nyomán a feltalált ész igazságait, elveit helyzetünkhez képest tisztán fogalmazni. Minthogy pedig filozofiai nyelv vagy műszók nélkül az elvontabb és magasabb eszméket másokkal közölni lehetetlen, a testvér magyar hon írói által használt műszavak és eszmék, így a német remek bölcsészek, mint Fries és Hegel bölcselkedéseik módja közt némi közép álláspontot igyekeztem tartani.“

Székely Mózesnek hegelianus felfogású racionális unitárizmusa szabatosan kidolgozott rendszer volt, amely lényegében különbözött akár Szentábraháminak a Descartes-féle bölcseleten, akár pedig Márkos Györgynek a kanti-filozofián alapuló unitárius hitrendszerétől s a hivatalos unitárius hit- és életfelfogásnak évtízedeken át egészen új tartalmat és formát adott.

Ilyen körülmények között készült Simén Domokos a papi pályára, illetőleg most egyelőre arra, hogy egyházának segitségével Londonba mehessen theologiai tanulmányainak folytatására.

(Folytatjuk.)

ISK. FELÜGY. GONDNOKI ÉS TANÁRI BEIKTATÓ ÜNNEP A KOLOZSVÁRI KOLLÉGIUMBAN 1926. JUNIUS 3-ÁN.

IMÁDSÁG.

Mondotta: *Vári Albert* vallástanár.

Istenünk! Jó Atyánk! A változások és bizonytalanságok eme forgandó világából a te változhatatlan örökkévalóságod fénykörébe vágyik lelkünk, hogy csüggedő hitünk új erőt, lankadó akaratunk új bizalmat merítsen ezen a szép ünnepen, melyet te szerzettél számunkra. Te ott voltál jó Istenünk, amikor dicső emlékű őseink a vallás és anyaszentegyház egyik szegletkövévé tették ezt a 360 éves szép multtal bíró iskolát. Tanuja voltál a lefolyt száz évek folytán azoknak az áldozatoknak, melyeket hitünk elődei kész szívvel hoztak ez intézetért, abban a tudatban, hogy amikor ezt építik, akkor az unitárius vallást építik s amikor ezt fejlesztik, akkor az egyház fényét,

erejét és díszét emelik. Te láttad, sőt a te lelked sugalta azokat a szép alapítványokat, amelyeket áldott emlékű jóltevőink tettek a közjó oltárára, hogy a megpróbáltatások súlyos viharait is győzelmesen állja ki a vallásnak és egyháznak eme bástyája a te nagy neved dicsőségére s országod terjesztésére.

Te itt vagy most is közöttünk jó Atyánk, hisz előtted ezer esztendő annyi, mint a tegnapnak elmúlása. Látod, hogy ma még nagyobb és szentebb érdekeink fűződnek a multnak eme drága örökségéhez; hogy nem csupán vallásunknak, de magyarságunknak is egyik erős vára. Világító torony, amely biztatólag int az élet viharzó tengerén csüggedten hánykodó útasok felé. Erőforrás, melyből szüntelen buzog az élet vize. Élőfa, amely évről-évre megtermi a maga gyümölcseit. Veteményes kert, amelyben a kivénült és elszáradt élet helyébe új és reményteljes élet csirái hajtanak ki. Benne összpontosul az egyház egész multja: dicsőségével és szenvedéseivel; benne él a jelen kínzó aggodalmaival és nehéz küszködéseivel; benne van a jövendő fényes győzelmével vagy leveretésével. Oh legyen áldott szent neved, hogy ezt az igaz értéket, ezt a megbecsülhetetlen, drága örökséget vészterhes időkben is mind e mai napig nekünk megtartottad!

Miként állhatnánk meg a történelem itélő széke előtt, ha ezt a nagy értéket, mint fölösleges terhet, ki tudnók dobni a bizonytalanság tengerén evező hajónkból? Miként emlékezhetnénk történelmi nagyjainkra, akik szorgalmuk, vagyonuk, nyugalmuk és életük feláldozásával hagyták reánk szent örökségűl? És miként gondolhatnánk az utánunk következő nemzedékekre, akiknek éppen olyan szent joguk van e közkincshez, mint nekünk, ha mi azt könnyü szívvel eltékozolnók?

De ugy-e bár jó Atyánk, te velünk leszesz a jelen bizonytalanságai közt vergődésünkben, amint velük voltál elődeinkkel akkor, amikor őket lelkesedni és tűrni, szenvedni és áldozni megtanítottad. Hiszen ime már is oszladoznak a sötét és vészterhes fellegek s alóluk a remény és bizalom sugárai integetnek. Ime újabb erők, lelkes férfiak állanak a kormányrúd mellé, kiket családi hagyományaik, unitárius lelkük, vallásunk és egyházunk forró szeretete arra kényszerítenek, hogy a vész és vihar között is, minden félelem és megadás nélkül vezessék a hajót az igéret földe felé. Új és fiatal erő sorakozik a régi munkások mellé, hogy művészi tehetségeivel, fiatal lelkének magas szár-

nyalásával új fényt, uj dicsőséget hozzon a régi intézetre. Oh szép és magasztos történelmi pillanat ez, amelynek magaslatáról, a jelen felhőin túl, boldogabb idők és termékenyebb mezők kilátásai nyilnak meg előttünk! Oh legyen áldott szent neved jó Atyánk, hogy nekünk ezt az ünnepet szerzetted s minket e megszentelt magaslatra segítettél, ahonnan reménykedő szívvel tekinthetünk a jövő titkaiba!

Itt e szépséges magaslaton, szent fogadás kél ajkainkon, hogy bármi következzék is, de a zászlót, melyre felesküdtünk, elveszni nem engedjük s az ügyhöz, amelynek szolgálatába állottunk, mind halálig hívek leszünk. De elhatározásunk ereje, fogadástételünknek foganatja, ügyünknek győzelme csak úgy lesz, jó Isten, ha te velünk és mellettünk lész. Ha te ihleted lelkünket, ha te táplálod erőinket, ha te világosítod útainkat, ha te tanácsolod cselekedeteinket, ha a te gondviselésed küld kedvező időjárásokat s a te áldásod koronázza meg fáradozásainkat. Bízó lélekkel borulunk azért trónod zsámolyához, oh mi egyetlen Istenünk, aki soha sem hagytad magadat tanubizonyság nélkül s akkor vagy legközelebb gyermekeidhez, amikor nem is látnak s amikor nem is várunk. Légy a mi védelmünk a nehéz napokban s kifogyhatatlan erőforrásunk a kétség óráiban. Ha vannak még közönyösek és csüggedők, ha vannak még elfogultak és rövidlátók, akik múlandó javakért áruba bocsátanak drága, örök értékeket: nyisd meg óh jó Atyánk azoknak is a lelkét, hogy a történelmi idők lehelletét felfogva, kövessék a te akaratodat. Akik pedig erős hittel, törhetetlen akarattal s minden áldozatra kész szívvel állanak ügyed szolgálatába, azokat tüzelje szent lelked, vezesse mindenható kezed ereje s áldja meg isteni jóságod. Mint erős kősziklához, hozzád ragaszkodunk óh mi igazságunk erős Istene, hogy szárnyaid árnyékában védelmet találjunk s gondviselésed oltalma alatt bátorságos legyen a mi lakozásunk. Áldásod legyen a vezetőkön, a régi és az új munkásokon. Áldásod legyen intézeteinken, a valláson és egyházon, hogy hirdethessék dicsőségedet s sikerrel fáradozzanak országod eljövetelén. Ámen.

DR. VÁRADI AURÉL ISK. FELÜGYELŐ GONDNOK SZÉKFOGLALÓ FELOLVASÁSA

Midőn e beiktató ünnepségen, mint a mi kedves főiskolánknak Főtanácsunk által megválasztott felügyelő gondnoka szavamat felemelem, úgy érzem, hogy elsősorban a köszönet szavának kell elhagynia ajkamat. A köszönetének, mely illeti Főtanácsunkat, hogy bizalmával megtisztelve, egyházi életünk e nevezetes posztjára állított és a köszönetének megjelent vendégeink irányában, kik beiktató ünnepünk fényét megjelenésükkel emelni, minket beiktatandókat, megtisztelni méltóztattak. Fogadják e köszönetet részemről is, de engedjék meg, hogy a szavakba alig önthető köszönet mellett eleget téve szivem sugallatának, kifejezésre juttatni igyekezzem a hálás kegyelet érzését is azok irányában, kiknek megürült helyére rendelt a közbizalom, mikor a felügyelői gondnoki tisztet reánk ruházta.

Ennek a bizalomnak értékét kétségtelenül hatványozza, hogy nemcsak egyházi életünkben, de Erdély magyar társadalmában is oly nevezetes férfiak a mi elődeink, mint néhai Kozma Ferenc és dr. Árkosi Gyula. De ha már ez a tény a közönséges számtani haladvány arányában emeli hatványra a minket ért megtiszteltetés értékét, úgy a mértani haladvány fordított arányában jelentkezik a megtiszteltetéssel reánk hárult feladat súlya. Mert hiszen vajmi nehéz még csak elgondolása is annak, hogy olyan várakozásokat kell betöltenünk, aminők egy Kozma Ferenc, egy dr. Árkosi Gyula példája nyomán egyházunk körében és a nagyközönség véleményében természetszerűleg keletkeznek.

Kozma Ferencben minden ismerőse méltán tisztelte a neves pedagógust, a tudomány érdemes munkását és az igaz embert. Dr. Árkosi Gyula nemes példája volt a munkában fáradhatatlan, a gyakorlati érzékben felülmulhatatlan, a lelkiismeretes tevékenységben utólérhetetlen egyházi embernek. Emléküket megilleti az elévülhetetlen érdemért a hálás utókor részéről méltán kijáró elismerés hervadhatatlan koszorúja. Minket, utódaikat pedig a kötelesség illet, hogy igyekezzünk példájukhoz és emlékükhöz méltók lenni.

Részemről azonban nem tartózkodom annak bevallásától, hogy különösen a helyzetnek elhalálozásuk óta is fokozódott nehézségei mellett ezt a kötelességet szinte leküzdhetetlenül nehéznek tartom és ha mégis vállalom, az abban találja magyarázatát, hogy különösen az eddigi tapasztalat után teljes bizalommal vagyok Isten, egyházi elöljáróságom és mire az adott helyzetben különösen nagy súlyt kell helyeznem: az érdemes tanárikar támogatása iránt. Mert nem hagyja el az Úr az igaz ügyet, már pedig igaz ügy az, melynek szolgálatára

elhívattam: a magyarságában kifejlődött erdélyi unitárizmus közművelődésének igaz ügye.

Ezt az ügyet *a népért, a néppel akarom szolgálni.* Ebben az akaratban nyer kifejezést az én demokráciám, és örömmel tölt el, hogy ez a demokrácia teljes összhangban van egyházam hagyományaival, tehát konzervatív demokrácia.

Egyházunk mindíg lépést tartott a korral. Annak intő szavára hallgatott akkor is, mikor szervezetében nem régen nevezetes reformokat valósitott meg. E reformok célja éppen az volt, hogy egyházi ügyeink intézésébe bevonjuk a nép szélesebb körű rétegeit. Ugyanez kell, hogy célunk legyen az iskoláztatás terén is.

A világháború előtt a magyarság túlnyomó részének a lateiner, főleg a jogászi és hivatali pálya volt az ideálja. Ez akkor is számos káros következményt hozott magával. Egyoldalúvá tette közművelődésünk fejlődését, a közfelfogást megtelítette a skolasztikus jogászi szellem elemeivel és egyes családokban hagyománnyá téve a tisztviselői pályát, társadalmunk egyes rétegeinek a kizárólagosság színét, helyesebben talán: látszatát kölcsönözte. A világháború után az erdélyi magyarnak szükségképpen szakítnia kellett ezzel a béke idejében sem ideális ideállal. Ma már a gyakorlati pályák felé kell forditanunk teljes figyelmünket és arra kell törekednünk, hogy e téreken lehetőleg bíztosítsuk népünk boldogúlását. Bizonyos, úgyszólván minden tanulóra kiterjedő, azok hajlamaival szinte egyénenként számoló arányosításra van szükség a pályaválasztásnak most már az eddiginél inkább tanítói és tanári karunk vállára háruló irányításánál. De szükség van arra is, hogy a gyakorlati pályákon megfelelő számban érvényesűljön földmívelő népünk a maga értékes kézi ügyességével, becsületes szorgalmával és erős, bár a múltban, a nem kedvező fejlődés miatt, sokszor szertelenné ferdült számító ösztönével.

Amint a multban szinte mindenek felé helyezett diákos műveltség és hagyománya ma már nem nyit többé pályát a vármegyén és általában a hivatali berendezkedésben az ú. n. úri család fia számára: úgy a földmívelő fiának sem lehet többé egyedüli ideálja, hogy apai földjét művelje, mert hova tovább szűkül a gyakorlati lehetőség köre. Elaprózódik az apai örökség, de a hagyományos felszerelés és kezdetleges gazdasági ismeretkör különben sem elégséges arra, hogy a gazdasági élet versenyképes tagjaként tartsa meg jövőre is az erdélyi kisgazdát. A kisgazda fiának tehát többet kell tanulnia, körül kell néznie a különböző életlehetőségek között és ezekből meg kell ragadnia azt, amely legtöbb kilátással bíztat a jövőre. Erre a saját intelligenciája segítő és útbaigazító irányítására van szükség, de az intelligencia megszerzése érdekében álljon mellé az egyház.

Ennek a gondolatnak felel meg és részben ennek továbbépítője az egyes egyházköreinkben már megindult azon üdvös mozgalom, mely odairányul, hogy a nép tehetségesebb, az elemi iskola nyújtotta ismereteknél több tudás befogadására képességgel rendelkező fiai belső embereink útján idején kiválogattassanak és tovább képzésük biztosíttassék. Ezt a mozgalmat az egyház erkölcsi erejének teljességével kell felkarolni, táplálni és kifejleszteni. E nagy feladat megvalósításának egyik igen helyes eszközéül kínálkozik az, mit távollevő nagyérdemü főgondnokunk a felügyelőgondnoki értekezlettel kezdeményezett. A kezdeményt nem szabad elejteni, hanem bürokratikus aprólékoskodás nélkül szokásjogi alapon és az egyházi elem, illetve az esperesi kar fokozatos bevonásával egyháztársadalmunk intézményévé kell fejleszteni, hogy az egyes egyházkörök és a központ szociális kölcsönhatása biztositást nyerjen. Ez fogja magával hozni a maga természetes útján-módján a gyakorlati élet követelményeinek a tanítás rendjében oly igen szükséges fokozatos megvalósítását, melyet anélkül kell azonban elérnünk, hogy magán a tanrendszeren, melynek irányítása nem áll módunkban, változtatnunk kellene. Nagy feladat ez, de ismerve tanári karunk nemes szellemét, ernyedetlen kötelességérzetét és lelkes ügybuzgalmát, nem kételkedem a megoldásán.

Egyoldaluság volna azonban, sőt vészes erkölcsi következményekre vezethetne, ha a gyakorlatiasság követelményeinek a tanításban szükséges fokozatos megvalósítása mellett megfeledkeznénk arról, amivel egyházunknak és édesmindnyájunknak tartozunk: a vallásos és nemzeti szellemű nevelésről. Még gyakorlati szempontból nézve is a kérdést, kimutatható, mit Anglia társadalmi életének példája oly frappánsul igazol, hogy a legélénkebb üzleti szellem gyakorlati tevékenysége is csak akkor hoz valódi, a sors hullámzásaitól meg nem ingatható eredményeket, ha azt a vallásos érzés alapozza meg és a nemzeti szellem itatja át. Ne tévesszük ezt egy percre sem szem elől.

Tisztában vagyok a nehézségekkel, melyek a változott helyzetben, főleg a tanitás jelenlegi rendjében, elénk tornyosultak, de anélkül, hogy a szakember minőségét és szavának döntő súlyát igényelném részemre, rámutatok azokra a területekre, melyeken a vallásos érzés és magyar nemzeti szellem vetéseit ápolhatjuk. Az isteni gondviselés nyujtotta szerencsénkre itt vannak e területek iskoláinkban. Itt van a vallás, főleg az egyháztörténelem, nemzeti vonatkozásban pedig a magyar nyelv és irodalom tanításának és az ifjúság önképzésének szép tere.

Ha a minden elismerésre méltó kitűnő tanár szelleme, mely a mi szent öregünkről elnevezett ifjusági egyletben már is értékes munkát végzett, az igaz, tehát éppen ezért minden

felekezeties elfogultságtól mentes unitárius öntudat kifejlesztésében még inkább megtalálja kapcsolatát az ifjú szívekkel; ha a tanítás minden egyes tényezőjének vérévé válik, mint kell válnia, hogy a nemzeti nyelvünkben és irodalmunkban bírt nagy kincset nem szabad se holt tőkének, se az emberi beszéd közönséges piaci közvetítőjének tekinteni, hanem behatolva szellemébe, annak fényét minden ajkunkat elhagyó szóban ki kell sugároztatni; ha a nyelv tisztaságát mintegy illedelmi szabályává tesszük társadalmi érintkezésünknek és irodalmunk nagyjainak ismertetése utján ifjuságunknak lelkébe visszük azt a tudatot, hogy beszédben és irásban épp úgy kell törekednünk a nyelv tisztaságának megőrzésére, mint ruházatunkban a külső tisztaságra: úgy minden nehézség ellenére elérjük a célt és hűek maradunk őseink emlékéhez s igaz unitáriusokul, meg jó magyarokul állhatunk lelkiismeretünk ítélőszéke elé, melynek egy nagy múlt felséges emlékeiért és egy jobb jövő viruló reményeiért felelőséggel tartozunk. Tartozunk mindannyian, de különösen tartozik a jövő reménye: ifjuságunk.

Pár hét multán negyven esztendeje lesz, hogy az ős főiskola kötelékéből az élet küzdelmes utjára léptem. Közel negyven esztendő tapasztalatával igazolhatom tehát annak a tanításnak igazságát, mit az iskola falai között nyertem, hogy nincs szánandóbb teremtése a földnek az elkorcsosultnál. De lehet-e sulyosabb elkorcsosulás a vallástalanságnál és a nemzeti jellegből kivetkőzöttségnél?! Isten képének önmagunkon való meghamísítása ez.

Negyven esztendő multán az akkori tanárikar tagjai közül csak nagyérdemű főjegyző atyánkfiát találom életben. A jó Kovácsi Antal, a mindig kedélyes Ulár Pál, a minden ízében igaz ember és jó magyar Mózes András, az angol szellem ügyes reprezentánsa Kovács János, a fáradhatatlan Bencédi Gergely, a költői lelkű Nagy Lajos, a komoly Pap Mózes és a bölcs Péterfi Dénes egymásután szálltak örök nyugalomra. Földi poraik már el is enyésztek az anyaföldben, melyről ma már, egy világégés által maga is kimozdíttatván nyugalmából, aligha mondhatjuk el nagy Vörösmartynkkal, hogy „ápol és eltakar“. Az ő halhatatlan lelkeik azonban itt vannak velünk és velünk vannak, ha nem is személy szerint körünkben: a negyven év előtt volt elöljáróságból illusztris főpásztorunk és a nobilis gondolkozás állandó képviselőjeként br. Petrichevich Horváth Kálmán t. főgondnokunk. Legyen szabad e helyről és e pillanatban köszöntenem őket, kikre Isten nagy szeretetről tanúskodó jóvoltából, mint világító tornyokra tekinthetünk, mikor körülöttünk még borús az ég. De csillagként fénylenek az elhúnyt nagyok nevei és napként ragyognak az élők dícső példái. Nincs tehát miért kicsiny hitűeknek lenni. Velünk az Isten s a magyar lélek Géniusza, csak követnünk kell útmutatásaikat.

DR. FERENCZ JÓZSEF ISK. FELÜGYELŐ GONDNOK SZÉKFOGLALÓ FELOLVASÁSA.

Mikor néhány évtizeddel ezelőtt mint első gimnázista, remegő gyermeki lélekkel átléptem az öreg kollegium kapuját, feltüntek nekem a kapu felett tündöklő aranyszavak: *Musis et virtutibus.*

A szavak szó szerinti értelmét tudtam, mert édes Atyám a gimnáziumi éveket megelőző nyaramat azzal édesítette meg, hogy naponként latin órákat adott nekem, hogy már előre bevezessen a latin gramatika és a humanus szellem szépségeibe.

De mit tudtam még akkor ezen szavak valódi és igaz értelméről!

Ma évtizedek mulva, mikor az egyház kitüntető bizalma ezen dicső multtal biró intézet élére állított, ebben a teremben, ahol körülleng egyházunk nagyjainak és ez intézet nagyhírü, tudós felügyelő gondnokainak szelleme, legyen szabad pár szóval beszélnem arról, mit jelentenek ma előttem e szavak: *Musis et virtutibus.*

Én azt hiszem, hogy a középiskola hivatását és célját nem lehet tökéletesebben kifejteni, mint ezen két szóval, mert minden középiskolának csak az lehet a célja, hogy megadja a különböző tudományokban azokat az alapismereteket, amelyek megadják az általános műveltséget, megtanítson önálló gondolkozásra, bíráló ítélkezésre és hogy az alapismeretek elsajátításával képessé tegyen a tudományos kiképzést adó egyetemek vagy bármely szakiskolák hallgatására.

Én azt hiszem, hogy a középiskolának mindig ez volt a célja, és nem a célváltozás, hanem a korszellem változása szerint változott a középiskola színezete aszerint, hogy a korszellem minő tudományokra fektette a fősúlyt, az általános műveltség és a kor általános tudományos felfogása szerint.

A középiskola fejlődésében ehezképest *négy* határkövet jelölhetünk meg. Kezdetben a középiskola dominálólag — amint egyik érdemes felügyelő gondnok kifejezte — nyelvészeti gyakorlótér volt, majd a klasszikus nyelvek és ókori történelem túlsúlyra kerülése folytán kifejezetten a humanus szellem zászlóvivője lett, míg az egész Europában fellépett nationalismus a nemzeti műveltséget állítván fel követelményként: a nemzeti irodalmat és történelmet kivánta a tanítás központjába tenni és legujabban a természeti tudományok óriási haladása és az egész emberiség életére gyakorolt nem is mérlegelhető hatása a középiskolákat határozottan a természet-reáltudományok felé tereli.

Bocsánatot kell kérnem, hogy én mint laikus ilyen kérdésekkel foglalkozom. Ugyis azt mondják, hogy a jogászok mindenhez akarnak érteni, de én abból indulok ki, hogyha az Isten hivatalt adott, akkor ahoz való észt is adott és így veszem

magamnak azt a bátorságot, megjegyezni, hogy nézetem szerint az új középiskolák tulságosan specializálva és kimélyítve foglalkoznak az egyes tudományokkal, a tudás normájául felállított mérték az ifjuság átlagának túlmagas és hiányzik a szellemi virement, amelynek pedig a középiskolai tudás költségvetésében is helyet kellene adni.

Én nem tudok belenyugodni abba, hogy olyan ifjunak, aki mondjuk a természettudományokban kitünő, feltűnő szellemi készültséget és készséget mutat, ha a bölcs Isteni gondviselés nem áldotta meg egyuttal a nyelvek iránti érzékkel is, miért kelljen szenvednie a miatt a középiskola prokrustesi ágyában.

De a középiskolának másik nem kevésbbé fontos, sőt talán fontosabb hivatása a *jellemképzés, az ifju lelki és erkölcsi habitusának megalapozása.*

Sajnos e tekintetben a mai, a tudományos oktatás minden személyi és tárgyi feltételeivel rendelkező iskoláink sokkal hátrább vannak a régi egyszerű sövényfalu iskolánál, melynek talán egyetlen paedagogiai felszerelése egy öreg térkép, vagy a tanító pálcája ; mert a mai iskola csak tanít, de nem nevel.

Mindig sajnálattal gondolok arra a városi gyermekre, aki egész gyermekkorát egy nagy város rideg falai között tölti el, aki sohasem kergetett lepkét a vadvirágos réten, aki nem látott egy naplementét, nem hallotta az erdő zúgását, vadgalamb búgását. Sok tekintetben hasonló érzés fog el, a mai középiskola és internátus tanulóival szemben.

Elgondolom a gyermek lelki és érzelmi világát, akit 8—9 éves korában elszakítunk a családi tűzhelytől, az édes anya semmivel sem pótolható féltő és aggódó szeretetétől és átadunk egy iskolának, egy internátusnak, ahol van rend és fegyelem ; de hol van a melegség, a szív, a kedély és érzelemvilág foglalkoztatása, melyek pedig a jellemalakulásnak épen olyan fontos tényezői, mint a tudás?

Ezzel csak azt akarom kifejezni, hogy a mai középiskolában dominál a tanítás, de nem fordíttatik elég gond a nevelésre és különösen a jellem képzésére.

Jól ismerem azt az ellenvetést, hogy a nevelés a család feladata, de amikor a gyermeket minden behatásra érzékeny lelkével már 7 éves korában kiragadjuk a családból és átadjuk az iskolának, hogy naponként csak pár órára adjuk vissza a családnak, akkor is a tanulás gondjával és kötelességével, nem egészen természetes-e, hogy a gyermek legközvetlenebb lelki behatásait az uj környezetben az iskola falai között kapja?

Mindazok a fogalmak, melyek a kialakuló jellemre befolyással lesznek, mint kötelességérzet, becsületérzés, tudás és erkölcsi fogalmak *ezen környezetben a tanár közvetlen hatása alatt fejlődnek ki* és idegződnek a gyermeki lélekbe.

Azért nem lehet eléggé hangsulyozni, hogy necsak tanít-

sunk, hanem neveljünk is és különösen igyekezzünk az internátusokba meleget, napfényt és szeretetet belevinni.

Én azt hiszem, hogy a gyermeket még sírva ragadjuk ki az anyja öléből és átadjuk egy rideg internátus szigorú környezetének, hol van rend és fegyelem; de hol van a szeretetnek az az éltető napja, a mely kifakasztja az ifjú lélek legszebb virágait? Én úgy érzem, hogy e téren nekünk kötelességeink vannak a gyermekkel szemben, mert különben félek, hogy a Madách phalanszter álma fog megvalósulni.

Azért van nagy történelmi jelentősége a felekezeti iskoláknak, mert ezektől inkább el lehet várni, hogy nemcsak tudós ifjuságot, hanem jellemes ifjuságot is fognak nevelni a jövőnek.

De ezen felekezeti jelleg egyuttal két más szent kötelességet is ró az intézetre: magyar és unitárius ifjúságot nevelni a jövőnek.

Teljes tisztelettel az államhatalomnak és annak törvényeinek, felekezeti iskoláinknak kötelessége a magyar kultúra szolgálatában is állani és ami intézetünknek ezen kívül kifejezetten kötelessége *unitárius ifjúságot nevelni.*

Ha a mi őseink annyi önfeláldozással, szeretettel és nemes áldozatkészséggel felépitették a mi iskoláinkat, ezt tették minden bizonnyal azzal a tudattal, hogy az iskolában nemcsak a kultúrának, hanem az egyháznak is állítanak védbástyát és világító tornyot.

Mi egyházunkat és egyházi életünket iskolák nélkül el sem tudnók képzelni. Ezek adják meg egyházi életünk vérkeringését, azért nekünk ma nincsen szentebb kötelességünk, mint ezt a szent örökséget az idők bármilyen viharai és viszontagságai között és bármilyen áldozatok árán is fenntartani, erre kötelez az ősök szelleme és a magyar kultúra Géniusza.

És végül még pár szót a tanár urakhoz és az ifjúsághoz!

Nincsen ma ember, aki jobban át lenne hatva annak a tudatától, mint én, hogy mit jelent ma kisebbségi tanárnak lenni. Ma Önök a magyar kultúra és a magyar faj apostolai. Épen azért biztosíthatom Önöket, az én legnagyobb szeretetemről és ettől a szeretettől sugalva csak azt kérem Önöktől, mindnyájan érezzék át, hogy nagy történelmi misszió szolgálatában állanak és hogy magyar fajunk legdrágább kincse: az ifjúság van gondjaikra bizva, amelyhez nemcsak a tanár tudásával, de az Atya és barát szeretetével is kell közeledni, mert Önöknek nemcsak tudatos ifjakat, hanem jellemes és erkölcsös ifjúságot is kell nevelni a jövőnek. Ezért felelősséggel tartoznak a történelemnek és a magyar kultúra Géniuszának.

Végül Te, kedves ifjúság, vésd lelkedbe és legyen benned élő valóság az a tudat, hogy a mi kisebbségi sorsunkban egyedüli fegyverünk, mellyel fennmaradásunkat és jövőnket biztosíthatjuk: kultúránk és tudományos felkészültségünk.

Azért ma minden magyar ifjúnak azzal a tudattal kell elő-

készülnie a jövőre, hogy ő egy nagy történelmi hivatás részesese, ennek tudata bele kell, hogy égesse lelkébe és szívébe azt a gondolatot, hogy neki, mint kisebbségi nemzet fiának, kötelessége van fajával és a jövővel szemben, mely őt arra kötelezi, hogy a talán máskor vidám és ábrándos ifjúkor éveit a komoly Muzsáknak és erényeknek szentelje.

Ez a gimnázium dicső multra tekint vissza, mely sok jeles és nagy férfiut adott a magyar tudományosságnak, művészetnek és közéletnek. Ez a mult kötelez és én hinni szeretném, hogy a mult szelleme és e tradiciók lelke átfogja hatni ennek az intézetnek mindenkori növendékeit, hogy ez az iskola idők végtelenjéig csakugyan a Muzsák és erények hajléka legyen.

Ebben a hitben, ebben a reményben és ezzel a fohásszal Isten áldása és kegyelme legyen ez intézeten, ennek elöljáróin, tanári karán és mindenkori ifjúságán!

(Tóth István rajztanár székfoglalóját a jövő számban közöljük.)

A VALLÁS ÉS ERKÖLCS UNITÁRIUS NÉZŐPONTBÓL.

(Befejező közlemény.)

20. Fordítsuk most figyelmünket közelebbről ama viszony felé, amely az ember és embertársa közt kell, hogy létesűljön.

Az egyén kifejlése, megvalósúlása (Aristoteles), a potenciális ember aktuálissá válása, az egyénnek, mint önértéknek, szervessé alakítása végeredményben azért történik, hogy az illető a közösséget a lehető legjobban szolgálhassa. Ez a szolgálat azonban nem szolgai, nem lealázó, hanem hivatásszerű, fölemelő. Egy Jézus, aki áttör egy kisebb közösség érdekeltségeinek határán s az istenországába iparkodik beleélni magát: ama szerves, egyetemes közösségnek tagja, amely úgy áll a többi részleges közösségek fölött, mint az igazságok birodalma a maga örök érvényességében a részleges igazságok fölött. Az egyes tehát épen úgy nem független a közösségtől, amint a kisebb körü igazság (az igazság egyetemes) nem különíthető el teljesen az igazságok országától. Minden további okoskodás mellőzésével megállapítható tehát, hogy az embernek embertársához van valamelyes köze, ami fölött nem térhet úgy napirendre, amint Kain próbálta testvérét, Ábelt illetőleg. (Genesis 4[9])

Minden igazi vallás erkölcsi kivánalmai között megtalálható az az aranyszabály akár felszólító, akár tiltó alakban, hogy másokkal úgy kell cselekednünk, mint ahogy kivánnók, hogy mások is velünk cselekedjenek. Ilyenforma a Kant erkölcsi törvénye. A kinaiaknál, a perzsáknál, a hinduknál, a kereszténységben mind-mind ki van mondva ez elv; de ne higyjük, hogy a népek nagyon törték magukat az elv megvalósítására. Aris-

totelesék a rabszolgákat külön osztályba teszik még ... Amerikában a rabszolgaságot későre törlik el s Európának sok országában csak a XIX. sz.-ban történik meg bizonyos osztályok felszabadúlása ... Sőt, az egyenlő elbánás elve a legrútabbúl kicsúfoltatik a mai meglehetősen pogány korban is. Maga az aranyszabály csak formailag határozza meg a benne foglalt kivánalmat s annyit jelent, hogy embertársainkkal szemben ne tápláljunk rossz akaratot, sem előítéletet, hanem általában jó akarattal kezeljük ügyeiket. Nagyon egyszerű követelmény s elég ritkán alkalmazott elv a gyakorlati életben.

Ki az én embertársam, felebarátom? Vessük fel mi is a kérdést az evangéliumi kérdezővel együtt. Mindenki, aki cselekszi az én Atyámnak akaratát. A szomszéd, a felebarát, az embertárs tulajdonképen egy egyén, mint én is vagyok; egy tagja a közösségnek, kinek jobb énje szintén az önértékességig emelkedhetik; egy személy, aki a nagy közösségnek önálló szerves tagjává válhat s saját hivatását úgy megélheti, mint én benső fejlettségem legmagasabb fokán; egy unikum, kivel más egyenlő több nincsen; de ki nekem, vagy másnak segítségére lehet a közösség értékének emelésében s az erkölcsi világrendnek megszilárdításában. Egy gyermek az én embertársam, ki az egyetemes Atyával áll szemben s szülőire szeretettel gondol, kik önfeláldozó életben gyarapították lelki kincseit; egy szülő, kinek forrón szeretett gyermekei vannak, kikért éjjet és napot eggyé tesz, hogy így az önzetlenségre jó példát szolgáltatva, mások lelkébe is belecsepegtesse a gondosság és jóság áldásos szellemét; egy testvér ő, aki segíti testvérét s annak nem a megrővidítésén fáradozik, hanem azért töpreng és cselekszik, hogy az is jó állapotban becsületes munkásként érezhesse a lelkiismeret elismerő szavát s a hálás szívnék megnyugtató érzését.

Minden más, minden embertársam tulajdonképen egy-egy én, akinek mind joga van az élethez s elhívatása lehet a jobb világ kiépítése. Nem a tülekedés szintere az élet, hanem a jó képességek foglalkoztatásának s így a hivatásos életek megvalósúlása által a jó, igaz és szép harmonikus létesűlésének a mezeje.

Ha nekem vannak jogaim és kötelességeim magammal szemben, ugyanazok másnak is megvannak az ő sajátos életében s ha nekem legmagasabb célom a tökéletesedés, másnak is joga van, hogy afelé törjön, sőt kötelessége, hogy azt megközelíteni akarja (Pál apostol). Világos tehát, hogy embertársammal szemben olyan nemesen kell eljárnom, amilyen nemes eljárással ő az én hivatásának élő életemet megbecsülheti, értékelheti, sőt megvalósítani segítheti.

21. Embertársammal szemben állhatok mint *ellenség* és *jóbarát*. Ha egyén az én ellenségem, legfőbb kötelelességem, hogy kibéküljek vele s iparkodjam megnyerni a magasztos vi-

lág igazabb ügyének. Szeresd még ellenségedet is, — mondja Jézus, ki nem azért tartja a bal orcáját is, hogy egyszerűen elszenvedje a méltatlanságot; hanem azért, hogy a türelemmel s a benső jóakarattal lefegyverezze támadófelét és egyszersmind megnyerje a megjavúlásra. Nem, hiszen ő is tud sújtani, ha másként nem lehet a szentség megsértőit észretéríteni. (Lukács 19.45—46). Az ellenséget meg kell javítani, hogy megnyerhető legyen amaz igaz ország polgárává.

Ha azonban arról van szó, hogy az én ellenségem kegyetlen módon össze akar zúzni engemet teljesen s el akarja pusztítani javaimat és ki akar írtani nagy seregekkel, hogy számomra lehetetlen legyen maga az élet s az életben magasabb értékek megvalósítása, ha egy népet egy más el akar pusztítani, annak a népnek nem szabad ölbetett kezekkel várnia a dicstelen halált, hanem meg kell védenie értékeit minden áron. Az erkölcsi világrend megtiltja mások kipusztítását, de nem engedi meg az ostoba tönkrejutást, — védelemre készti az életében és értékeiben veszélyeztetettet. Szeresd ellenségedet is, de ne engedd, hogy kegyetlen dúrvasága által elállatiasodhassék!

Ha jóbarátommal, vagy legalább is nem ellenségemmel állok szemben, akkor is csak a parancsot kell követnem: szeresd felebarátodat, mint magadat. (MK. 12[31])

Embertársam lehet *szülőm, testvérem, gyermekem, rokonom, fajomhoz* tartozó, *nemzetem fia* s *bármely más ember.*

Mindenikkel szemben sajátos az én viszonyom: szülőm úgy áll velem szemben, amint testvérem és gyermekem nem állhat s fajomnak gyermeke olyan tulajdonsággal rendelkezhetik, mellyel más faj gyermeke nem; nemzetem fia is lehet vonzódóbb hozzám s közös értékeinkhez és bárki emberfia válhat testvéremmé ama nemesebb értelemben, hogy egy Atyának vagyunk gyermekei.

Nem mindegy az tehát, hogy kiről van szó embertársaim közül, mert mással szemben más sajátos kötelességem és jogom lehet; csak az a fő, hogy mindenkit az általános testvériség érdekében jóakarattal kezeljek.

Amint a vallásban az egyetemes Atya foglalja szerves egységbe az embervilágot — : hasonlóképen az erkölcs terén az egyetemes testvériség az elérendő cél, mert csakis a közösség ezen formájában valósítható meg teljesen az egyén és a közösség erkölcsi feladata.

Sokat beszélhetnék, az emberiség történetéből véve a példákat, arról, hogy miféle erkölcsi szokások alakultak ki lassanként a szülőkkel, családi élettel, testvérekkel, gyermekekkel, rokonokkal, a fajok kérdésével s a nemzetek problémáival kapcsolatban; de nincs miért, mert utóvégre is csak oda jutunk, hogy embertársunkkal szemben való viszonyunkat illetőleg csak Jézustól kell tanúlnunk, mdőn így szól: *szeresd felebarátodat (szomszéd), mint magadat.* Az Ótestamentum is kifejezi a gon-

dolatot; de amint később látni fogjuk, Jézusnál igazabb megértéssel és jelentéssel nem használta e tanítást senki. Mert tanítás ez: az erkölcsi élet megélésére irányuló, örök értékű tanítás.

Az erkölcs kérdése a jónak a kérdése: a jó akaraté és a jó cselekedeté. Kantnál a jó akarat (gute Wille) eszméje előtt való föltétlen meghajlás a fontos s Herbartnál a bensőszabadság (innnere Freiheit) az igazi erkölcsiség sine qua non-ja. Azt cselekszem, amit akarok s azt akarom, amit cselekszem. Sokaknál a szabadakarat, ami erkölcsivé teszi a cselekvést, ontologiailag s másoknál (Böhm) axiologiailag; itt lehetőség, ott követelményként lépik fel s Bergson új megoldást keres erre vonatkozólag, amidőn az intuicióval hozza kapcsolatba s azon fáradozik, hogy az ember térbeli képzetét elemezve, a lelkiélet időbeliségét domborítsa ki s a szabadakaratot megmentse a maga valóságában. Én e problémával később óhajtok foglalkozni s most csak épen azt szeretném közelebbről megállapítani, hogy mi is tulajdonképen az *erkölcs*.

Az erkölcs mezeje az emberi cselekedetek mezeje s arra vonatkozik, hogy magunkkal és embertársainkkal szemben hogyan viselkedünk cselekvéseinkben. Cselekvésünk célja a jó létesűlése. Azon törekvésünket tehát, amely a jó létrehozására irányúl, erkölcsi törekvésnek s a cselekedetet erkölcsi cselekedetnek nevezzük. Az erkölcsi cselekvés összetett lelkijelenség s gondos elemzésre vár: van benne legalább is két fontosabb tényező s ez az *akarás* és a *végrehajtás* (tett).

Miután így sikerült általános vonásokban rámutatnom az erkölcs világára is, következő feladatom az lesz, hogy a vallásnak és erkölcsnek egymáshoz való viszonyát tárgyaljam — úgy azonban, hogy az unitárius nézőpont mindég kidomborodjék!

II.

A vallás és erkölcs viszonya unitárius nézőpontból.

22. Az elől megírt huszonegy pontot olyannak gondolom, mint a melyekben általánosságban jelezve van a vallás és erkölcs mezeje s mindkettő valamennyire a történet szempontja alá is van helyezve úgy, hogy ha nem is alaposabban kifejtve, de mégis többé-kevésbbé genézisükben, fejlődésükben, levésükben állanak előttünk az ember eme különböző irányú lelki tevékenységei. A kérdések tárgyalását nem vettem semmiféle theologiai szempontból, hanem lehetőleg az előítélet nélküli tudományos felfogást alkalmaztam s megállapítottam, hogy mind a vallás, mind az erkölcs az ember lelki-tevékenysége (a kivitelben testi is) s amíg az egyik az Istennel, addig a másik embertársainkkal szembesít, mindkettő egészen sajátos s egymással össze nem tévesztendő és össze nem zavarandó.

Most azonban meg kell vizsgálnom azt, hogy a kettő mi-

lyen viszonyban áll egymással annak ellenére is, hogy mindkettő tökéletesen különbözik egymástól. Az erkölcs nem vallás, a vallás nem erkölcs; de egymáshoz való viszonyuk azért igen sajátos és elhatározó lehet.

23. A *theologiában* épen, úgy mint más tudományokban, nyomon követhető az emberi szellem fejlődése, amíg el tudott érni addig, hogy a theologiának alapvető kérdéseit is lehetőleg tudományosnak nevezhető módszerrel és gondolkodással, kutatással és okoskodással iparkodjék megfejteni. Nem lévén célom a theologiai tudományok és egyes theologiai kérdések egész történetét adni, a mi szempontunkból elegendőnek tartom, ha megállapítom, hogy theologiai kérdéseket általában két módon lehet tárgyalni: 1. egyik a *dogmatikus*, 2. másik a *tudományos*. Hogy az unitárizmus is volt dogmatikus eljárásaiban, meglátható akár az erdélyi, akár az angol, akár az amerikai unitárizmus történetéből. Ez minden szabadabb elvű kiindulása mellett is természetes, mert legelőször inkább csak azon volt a hangsúly, hogy az egyéniség értéke elismertessék a közértékkel szemben s csak később kezdték az alapvető kérdéseket is szabadabb szellemben tárgyalni, melyeket addig egyszerűen hallgatagon magukénak vallottak. Először el kellett ismertetni az elvet, hogy vallásáért s hitéért senki sem üldözendő, mert a hit Isten ajándéka s egyéni dolog és így mindenkinek magának van joga abban határozni. Későre jöttek elő még aztán a sarkalatos kérdések megvitatás céljából s bizony sokszor nemcsak célszerűségből, hanem elvi alapon is dogmatikus volt az unitárius eljárás, gondolkodás. Nem mert minden kérdéshez előítélet nélkül s a megszokás félretevésével hozzányúlni. Mindez azt mutatja, hogy az unitárizmus is fejlődésen ment és megy keresztül és ha nem menne fejlődésen keresztül, akkor a mai állapota dogma-szerűen jegecesednék meg a jövőben.

A fejlődés iránya és tartalmi jelentése nehezen állapítható meg s a végnélküli fejlődés képzetével szemben odaállítandó a gondolat, hogy minden kérdést illetőleg nem lehet végtelen a felfogás fejlődése, mivel ez a gondolkozás és megértés teljes relátivitását jelentené, ami pedig önmagának ellentmond. Vagyis ez a felfogás megengedi azt, hogy bizonyos fogalmakat illetőleg olyan állandó igazságokat lássunk meg, melyek nemcsak muló értékkel és érvénnyel birnak, hanem értékük is és érvényük is örök. Az unitárizmus ilyenformán nem dogmatizál, de megismerhet olyan elveket, melyek az ember számára állandó érvényűek.

A vallás és erkölcs kérdéseinek s a kettő egymáshoz való viszonyának unitárius nézőpontból való tárgyalása tanuságtétel amellett, hogy a vallás és theologia minden viszonyában tudományos felfogással és nem dogmatikusan itéltetik meg.

24. Vegyük pl. az *embert* magát, akinek van vallása és erkölcse, aki Istenével és embertársával szemben áll. Hogy

ki az ember s milyen képességei vannak, mi eredete és mi célja, annak a megállapítása belevághat a vallás és az erkölcs alapkérdései körébe, amint a következők mutatják.

Az ember a vallás felfogásaként Istennek teremtménye s legjobb esetben gyermeke. Az ember teremtéséről többféle felfogással és leirással találkozunk. Nem lehet e helyen a teremtés kérdésével az összehasonlító vallás szempontjából teljes alapossággal foglalkoznunk s csak épen arra útalok, hogy a két legkiemelkedőbb felfogás a babyloni és a héber teremtésleírás. Az előbbi a sokistenimádás (polytheimus) légkörében született, míg az utóbbi az egyisten népe gondolkodását (monotheismus) árulja el. Mindkét esetben más és más az ember is. A hébereknél kész, adott vegetáló lény, aki be van helyezve élettársával (közösség) a Paradicsomba. Eredetileg halhatatlan, ha teljesíti az isteni parancsolatot. Nem teljesítette: tehát halandó lett tényleg, alávetve a szenvedéseknek és a törődéseknek.

A rossz szellem, a kígyó okozta a bukást; annak gonosz akarata érvényesült az ember gyöngeségében s az ember akarata megromlott s képessége, ereje aláhanyatlott. Bűnt követett el, bűnhödik. Az emberi akarat megromlása s a bűnhödés módja és nagysága különböző fajú és fokú a különböző theologiai felfogások szerint. Innen, az Ádám és Éva esetéből ered a bűn (eredendő bűn), bennük és általuk lettünk — a theologia felfogása szerint — bűnösök, gyönge akaratuak, vagy megromlott természetüek s a jóra kevésbbé képesek, vagy teljesen képtelenek magunktól, Isten kegyelme nélkül (kegyelem, ingyen kegyelem).

Az eredendő bűn s az akarat megromlása keresztény dogmákká lettek s milliók által elismertettek és ma is elismertetnek. Ez pedig bármennyire született a vallás mezején, hatásában az embert illetőleg az erkölcsi világra is kiterjed és pedig alapvető, elhatározó jelleggel. Nyilvánvaló a vallás és erkölcs kérdésének nagy fontossága itt s viszonyuknak megoldása elsőrendű fontosság. Az unitárizmus kialakult felfogása az, hogy sem az eredendő bűn, sem az emberi akarat olyan katasztrófális megromlása nem valóság. Ez lehet bizonyos koroknak felfogása s bizonyos egyházaknak dogmatikus megállapítása, melyen a dokmák állandósága miatt változtatni nem lehet; de nem igazság és nem tény.

Miért fontos e kérdésnek eldöntése? Az eredendő bűn s így az emberi akarat megromlása lehetetlenné teszi az erkölcsi élet létesülését. Ha az egyes, a közösségnek tagja, nem képes önakaratából jót cselekedni; ha az első emberpár bűnesete miatt bűnhödnie kell, akkor az ember akarata és cselekedete tulajdonképen nem állhat a jó szolgálatában másképen, ha Isten különös kegyelme közbe nem lépik. Az erkölcsi élet alapja van itt tagadva s lehetővé-tétele a vallás körébe visz s így az erkölcsi szentesítés (szankció) nem létezik: az erkölcs a vallás szankciója alá esik.

Két súlyos hiba következik tehát az erkölcsre vonatkozólag az eredendő bűn (bűneset) és az emberi akarat megromlásának dogmájából: 1. egyik *az erkölcsi alap lehetetlenítése;* 2. másik az *erköcsnek a vallás szentesítése alá való helyezése.* Mi ebben a tekintetben az unitárizmus felfogása?

Az Isten szerető jó Atya s az ember Istennek gyermeke. A bűneset a más vallásoknál is megtalálható, mythikus eredetű elbeszélés, kezdetleges emberi gondolkozás szüleménye; történeti értékű lelki produktum. A munka, mi ott bűntetés, általában isteni áldás s az ember akarata legfönnebb az átöröklés hatása alatt áll, de mint erkölcsi alaptényező, az egyéné saját magáé s egyénileg fejleszthető. Az ember születésekor sem nem jó, sem nem rossz, hanem lehet ez is, az is amint a benne rejlő erők jó, vagy rossz irányba fejlődnek. Nem lehet jó, vagy rossz azért a szülött, mert a jó és a rossz erkölcsi fogalom s az erkölcsiség legalább is tudatosságot (v. ö. öntudat) tételez fel.

Eszerint mindazon egyházak theologiai felfogása, melyek elfogadják az eredendő bűnt és az emberi akarat megromlását, lehetetlenné teszi az erkölcsiség létezését s ha azt megengedné is, a vallást teszi meg szentesítő tényezővé az erkölcs fölé. Az unitárius felfogás pedig mindenféle ilyen dogmatikus tan és előítélet nélkül külön mérlegeli az ember vallását és erkölcsét s az emberben istengyermekét látva, az emberi természetet inkább a jó felé hajlónak fogja fel, tekintettel arra, hogy Isten maga is szeretet s szerető édes jó Atya. E tekintetben az unitárizmus az optimizmusnak kedvez s hajlandóbb jóra teremtettségünket és haladásunkat vallani, mint az ellenkezőjét.[1]

E pontnál tehát nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy az unitárius nézőpont csak annyiban módositja az autonom erkölcsöt vallók alapfelfogását, hogy az erkölcs mellett a vallás is jelen van, de sem az erkölcsiség alapja: az ember jóra képes akarata nincsen benne megsemmisítve, sem pedig az erkölcsi érték s így az emberi akarat önértékessége kétségbe nem vonatik. Hogy vallás-erkölcsről beszél s nem pusztán erkölcsről, ebben való alaposságát és eljárása helyességét később fogom kimutatni.

25. Vizsgáljuk meg ama másik theologiai állítást, hogy Isten előre elrendelte (praedestinatio) az embernek sorsát itt a földön s általában az örök életben, mivel némelyek üdvözűlésre, mások kárhozatra születnek.

Lényegileg ez is ugyanolyan jelentésű dogma, mint ama másik. Az embernek nincs önakarata; nem lehet erkölcsi sze-

[1] Néha úgy van beállítva, mintha Rousseau felfogása: a természettől minden jó s minden az ember kezében romlik meg... alapjában ellenkezné a Francke-féle pietisztikus felfogással (az ember természete rossz s csak Isten kegyelme segít); pedig amennyiben az első esetben is az ember a megrontó közeg s az utóbbiban is ő lett bűnössé: az ember mindkét esetben rossz.

mély s a vallás tárgya az Isten, kinek minden egyéb puszta eszköze. Ez a felfogás csak annyival rosszabb amaz előbbinél, hogy ott az Isten tulságosan sújtotta a bűnt s igazságtalanúl a nem bűnöst is megbüntette; de esetleg megkegyelmezett a sokat imádkozónak (pietizmus), — itt azonban ő maga előre minden igaz ok nélkül némelyeket örömre és üdvözűlésre, másokat pedig szenvedésre és kárhozatra szán. Az ember nem jön számításba, erkölcsi-világ nincs s a vallás legfőbb tárgya, az Isten pedig „előítélettel“ gonosztevő módjára rossz szándékkal és kegyetlenséggel viseltetik némelyek iránt.

Az unitárizmus ismét azt vallja, hogy az Isten szerető édes jó Atya, nem gonosztevő, nem rosszakaratú és érdemtelenűl kedvező hatalom, vagy mindentudás (előre ismeri a multat, v. ö. praedestinatio). Az Isten minden jóval és minden tökéletességgel fel van ruházva s általa létesül az igazság teljessége. Az unitárizmus Istenével kapcsolatban a tökéletesség fogalmában az igazság, jóság erkölcsi s a szentség vallási eszméi is megtalálhatók. Nem esik Isten erkölcsi megitélés alá úgy, mint egy ember — de vannak benne az embertől kölcsönzött erkölcsi tulajdonságok.

26. A keresztény egyházakban általában az ember képességei s értéke meglehetősen le vannak fokozva. Ez legszembetünőbb ott, ahol a vallás az *Istent, világot és embert* valahogyan viszonyba törekedett hozni egymással. Nemcsak a keresztények törekedtek erre, mert ez általában *emberi* kérdés s minden alaposabban gondolkozó népnél jelentkezett egy, vagy más formában és megoldást is nyert így, vagy amúgy. A háromság kérdése pl. felmerűl keleten s ott van Egyptomban és élénken foglalkoztatja a keresztény egyházakat. A *szentháromság* tana így nemcsak Isten-fogalmunkat módosítja, hanem az emberről való felfogásunkat is lényegesen befolyásolja. Amíg általánosságban természetesnek tartjuk a törekvést, hogy az ember meg akarja oldani az Istennek és embernek s a világnak egymáshoz való viszonyát, határozott tévedést és lehetetlenséget látunk abban, hogy ezt egy olyan istenségben oldja meg, amely az Istent az Atyában, az embert a fiuban s a kettő viszonyát, egymásra hatását az egyenlő értékű személyes szentlélekben látja. Ha a fiu Isten, akkor többé nem ember, akinek erkölcsi-világrendje van s ha pedig ember, akkor nem tartozhatik olyan istenséghez, amely állandó és örök. Ez a fiu legyen akár Buddha, akár Zaratusztra, akár Jézus, nem lehet egyenlő semmi tekintetben az Istennel s következőleg azzal sem duális, sem triális egységbe össze nem olvadhat. A trinitás koncepciója lehet sok gondolkodásnak eredménye, de nem állja ki a logikusan gondolkozó elme okoskodásait. Fogalmilag nem helyes s annál kevésbbé azon viszonyban, amely Jézus munkája és az emberiség megváltása között a keresztény világ jó részének fundamentális dogmája (hittétele).

Mihelyt Jézus nem ember, hanem Isten s mint ilyen magára vállalja a világi bűnök lemosását és az emberiség megváltását; mihelyt az egyéni felelősség megszűnik s az Isten fájdalmas lelkének kegyelme kezdi megváltani az embert és szolgáltatni az üdvöt: azonnal nincs erkölcsi világ az ember számára s a vallás elnyeli annak minden lelki ténykedését a megváltó kegyelem hinárjai között.

Mindazok, akik a szentháromsággal nemcsak játszanak, hanem azt át is gondolják következményeiben, lehetetlenné teszik az erkölcsi világrend érvényesülését a fejlődő ember részére. Mindazok, akik Jézus megváltó és üdvözítő erejét az ő istenségének tulajdonítják, ahol t. i. az ember nem maga bensőleg javúl meg, hanem külső kegyelem folytán automatikusan létesül üdvözülése: tagadják az ember erkölcsi képességét. Ez tökéletesen nyilvánvaló, mert az erkölcsiség nemcsak abban áll a magasabb fejlődési fokon, hogy a köz felfogása előtt meghajlunk; hanem abban, hogy magunk önálló ténykedése folytán a köz gyarapodását előre visszük.

Az unitárizmus az Isten személyét illetőleg az egység mellett foglalt állást s az embert legfönnebb Isten gyermekének fogja fel, de semmi esetre sem helyezi az Atya személye mellé, hanem meghagyja embernek s azt követeli tőle, hogy tényleg emberré váljék. Az Isten nem ember s az ember nem Isten (v. ö. a kezdetlegesebb vallásos fogalmak történetével). Jézus ember és semmiesetre sem Isten. Neki lehet befolyása az emberi egészséges fejlődés kialakulására, sőt van is és pedig nagy; de e befolyás úgy történik, hogy az ember lelkében akarat támad a jó cselekvésére a példa hatása alatt. Az ember benne hatalmas példát, méltó eszményképet lát, kinek tanítását hallgatni s példáját követni a hű lélek *hivatása*. Az Isten a megváltást és az üdvözülést nem úgy eszközli, hogy az embert feloldja a kötelezettség alól s ingyen kegyelméből megváltja a bűntől... hanem úgy, hogy megtanítja a jellemes és igazságos élet folytatására s erőt ad neki saját benső akaratának kifejtésére addig, amig a benső szabadság útján akaratszabadsága cselekvésében és gondolkodásában valóra válik.

Az unitárizmus szerint tehát az emberi cselekvés szentesítése a cselekvés jóságában van s az ember elismerése és boldogsága (üdvözülés) jó lélekkel végzett munkásságának következménye és nem külső érdem és kegyelem idegen behatásának eredménye. Ime az Isten unitárius felfogása s Jézus embervoltának elismerése megmenti mind a vallás, mind az erkölcs magasabb lehetőségét s nem helyezi az egyiket is a másik gyámsága alá.

27. A bráhmánizmus (Buddhizmus, Hinduizmus, Lámaizmus) keleti világa az Isten személytelensége mellett van, míg a Zoroaszteriánizmus Ahura Mazdában látja azt, akit Jézus Atyának nevezett. A perzsa próféta tanítása közel kerül a jézusi

magaslathoz, míg a régi sémi világ s egyiptomi népek felfogása a polytheismusnak kedvezett. Határozottan Jézus tanítása áll a magaslaton s az unitáriusok épen Jézusnak az Újtestamentumban található felfogását vallják magukénak. Az Istent Atyának fogják fel és pedig személynek, *ki egy személyű és egy lényegű.*

A perzsa dualizmus (Ormuzd és Ahriman) nem a Zaratusztra tanítása, a duálizmus az ő tanításának csak későbbi elsekélyesítése azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a jót és rosszat alapjában kettőnek fogták fel s meg akarták magyarázni keletkezésüket. A keresztény trinitárizmus sem Jézus tanítása, hanem későbbi hittétel, mely már a keresztény Atyák tanításában nyomozható. Mindkét esetben inkább elsekélyesítéssel, mint elmélyítéssel találkozunk. — Az unitárizmus azt a magaslatot találta meg, melyet a nagy próféták hirdettek és vallottak az egy Istenről az Atyáról. A sokság, a háromság és a kettősség eszerint — az eddigi vallásos felfogásban — mind kezdetlegesebb felfogás, mint az egység s látjuk, hogy általában az egység csak utoljára lépett fel a vallásos fejlődésben.

A trinitással kapcsolatban láttuk az ember erkölcsi életének lehetetlenné tételét s ha a duálizmus tanának mezején mozgunk, ott is azt találjuk, hogy azon esetben, ha a jó és rossz egymástól teljesen külön álló istenek körébe tartoznak: az ember természete is kétfelé oszlik s ő tulajdonképen nem lesz egyéb, mint a különböző hatalmak küzdelmének összeütközési pontja, ami lehetetlenné teszi azt, hogy egységes erkölcsi életet élhessen saját benső akarata folytán.

Ezek oly világos tételek, hogy nincs mért hosszasabban tárgyaljuk. Magától értetődőnek tűnik fel ezek után, hogy mi a Jézus felfogását valljuk magunkénak s az Istent egységesnek, személyesnek s szerető édes jó Atyának fogjuk fel.

Ennek megvan a maga erkölcsi következménye is. Nemcsak vallásunkra gyakorol befolyást az unitárizmus felfogása, hanem erkölcsünkre is, mert amint vallásunkban önmagával szemben szeretetet kiván az Atya mitőlünk, hasonlólag erkölcsünkben is megkivánja, hogy gyermekeivel s így testvéreinkkel szemben a szeretet törvényei szerint járjunk el.

A buddhizmus Karma-tanítása s a karma igazságának létesűlése érdekében a Samsara-ban való periodikus élet azt akarja megoldani, hogy az egy életben lehetetlen jóság és jutalom s gonoszság és bűn több életen keresztül mégis létesűlhessen. A keresztény felfogás csak földi életet és örökéletet ismer s az örökéletben az unitárizmus is feltételezi és megköveteli az isteni jóság és irgalom tényét a gyarló ember lelkével szemben, de ezt a kegyelmet nem terjeszti ki annyira, hogy az ember életében illuzióriussá tegye az erkölcsi cselekedet lehetőségét és értékét. Az unitárius felfogás szerint a lélek jósága egy életben is kifejleszthető s a buddhista sok rendbeli élet sem oldja meg a kérdést, csupán csak elodázza azt.

28. Ez inkább általánosabb természetű megállapítások után az *emberrel* kapcsolatban menjünk közelebb egyfelől a vallás, másfelől az erkölcs lelkiténykként való megvizsgálásához.

Többször kifejeztem, hogy az *embernek* van vallása és erkölcse s ha ezek lényegét meg akarjuk érteni az emberi lélekben, a lelket kell közelebbről elemeznünk. Egész röviden lássuk tehát a lelket a maga megnyilatkozásában.

Platon szerint a Ψυχή (lélek) három részre bontható:

1. λογιστικόν, 2. θυμητικόν, 3. ἐπιθυμητικον. (v. ö. { 1. gondolkozó 2. akaró 3. érző)

s Aristotelesnél pedig a legsajátosabb aristotelesi felfogás szerint

van benne: 1. αἴσθησις (érzéklés), 2. ὄρεξις (törekvés) 3. νοῦς (ész) a νοῦς pedig 1. θεωρετικος 2. πρακτικος.

E felosztások nagyon hasonlítanak egymáshoz s a Kanté is tulajdonképen ezeknek felel meg, midőn nála a léleknek *értelmi*, *akarati* és *érzelmi* megnyilatkozásával találkozunk, amelyeknek megfelelően van felépítve a három Kritika. A filozófia történetében ezek a felosztások a legelterjedtebbek s ezekkel kapcsolatban néha találunk gondolkodókat, akik egyiket, vagy másikat hangsúlyozzák s így áll elő az intellektuálizmus, voluntárizmus s aestheticizmus. A lélek megismerő képességét illetőleg pedig egyik ujabb irány az intuicionizmus (Bergson). A midőn a lelket különböző irányú megnyilvánulásaira bontották, csak arra mutattak rá, hogy milyen fajta e megyitatkozás; de nem végeztek alapos elkülönítést, elembeli elválasztást a lélekben, mert ez lehetetlen volt. Amikor egy-egy irány az intellectualismus, vagy a voluntarismus híve volt, ez nem jelentette azt, hogy ő annyira kizárólagosan az akarást ismeri el a tételben, hogy az abszorbeálja a lélek más képességeit. A lélek mindig megmaradt egy egésznek, amelyet oszthattak, darabolhattak, skatulyázhattak, de soha maradék nélkül el nem tüntethettek s teljesen föl nem tárhattak. Az intellectus, voluntas és sensus egymástól teljesen soha elválasztható nem volt s ezek mindig együttesen alkották a lelket, amelyben mindig voltak ponderabiliák és imponderabiliák, megmérhető és meg nem mérhető tulajdonságok. A lélekben igen sok ideig csak a tudatos tevékenységet elemezték, pedig mindig terjedelmesebb volt az újabban nagyon figyelemre méltatott tudatalatti rész.

Az emberi lélek három megnyilvánulási formája közül sajátosan az *akarati* az, amely az erkölccsel leginkább összefügg. Az akarat kétféleképen nyilvánul: 1. *spontánszerűen* 2. *elhatározás után*.

A spontánszerű nyilvánulást az angol *conductnak* nevezi az ember életében s leginkább a *megszokás* jellemzi, míg az

elhatározás után való cselekvés pl. a Kant-i erkölcsi cselekedet. Ha azonban közelebbről elemezzük a conduct-ot, abban is lehet, hogy fel tudjuk fedezni a deliberációnak jelenlétét; de semmiesetre nem úgy, mint a reflektált cselekedeteknél. Böhm elemezte részletesen az akarat bonyolult alkatát s abban több momentumot és összetevő elemi részt fedezett fel. A különböző elemzések alapján kimondható, hogy az erkölcsi cselekedet s ennek alapja az akarat nem pusztán áll egyedül az ember lelkében, hanem a lélek egésze jön mozgalomba akkor, amikor valamelyes irányba kilendűl s bármely cselekedetet végrehajt.

Az akarat önmagában lehetne vak és vaktában irányulhatna erre, vagy arra, ha a lélek mérlegelő, értékelő képessége segítségére nem jönne. A *conduct*, bármennyire tökéletes a megszokás, soha sem teljesen ösztönszerű s nem reflex mozgás eredménye, mert az igazi ösztön és reflex cselekedet alapot szolgáltathat az erkölcsi cselekedethez épen úgy, mint az élet megtámadása esetén a sikeres védelem; de maga nem erkölcsi ténykedés: csupán biologiai-psychologiai lelki tény. A megszokáson alapuló viselkedésben, a conductban mindig van valamelyes olyan mozzanat, ami az értékelést magán viseli s ebben van erkölcsi mivolta és értéke. A tudatosan megfontolt cselekedetekben megtalálható és pontosabban elemezhető minden sajátos lelki alaptényező s csak itt vannak az igazi nagy értékek s csak ezek segítségével alakúlnak ki a nagy jellemek. Ezért van a tragikus pillanatoknak kathartikus lelki hatása.

Ebből világosan látszik, hogy az erkölcsiség tulajdonképen nem a tett eredményében található meg, hanem főképen abban a szándékban keresendő, mely az elhatározást lehetővé teszi s megindítja az akaratot a végrehajtásra. Maga a becslés azonban, ha a cselekvés be nem következik, még nem mutatja az erkölcsiség jelenlétét; mert a belátás cselekvés nélkül csak az, amivel a pokolba vezető út ki van kövezve (meddő akarat). Van tehát a lélek ejkölcsi ténykedésében egy mozzanat, amikor az *érték* megbecsűltetik, mely érték minősége a lélek fejlettségének fokmérője. Ez az érték több fokú lehet s más és más fajta az értékek skálájában eladdig, amig a lélek képes az *önértéket* meglátni, megszeretni és megbecsülni; meg a cselekvést az önérték létesítésére irányítani. Az autonom erkölcsiség abban áll, hogy a lélek benső szabadságával élve (Herbart), minden más szempont mellőzésével, saját öntörvényét követi s a jót önmagáért cselekszi. Nincs tekintettel sem élvezetre, sem boldogságra, sem haszonra, sem hírre, sem erőszakra, sem a vallás által igért tulvilági üdvözűlésre, hanem csak a jónak önmagában rejlő igaz és örök értékére. Ez az az állapot, amikor a lélek igaz elemében van s saját törvénye szerint él és az örökkévalóságnak részese addig, amíg örökértékű jó cselekedeteket végez. Az erkölcsös ember lelke az igazi jó lélek. Az

igazi jó lélek embertarsával úgy bánik, mint magával s magát Isten fiának ismerve fel, abban testvért lát. A jó lelkek országa a testvériség birodalma.

Az eddig megvizsgált vallások közül az unitárius az, amely tökéletesen el tudja fogadni emez erkölcsiséget, de nem csak elfogadja, hanem meg is követeli. Emlékezzünk csak az Újtestamentumban Jézus két parancsolatára! Ott van a mi életünk két irányú működése jelezve: Szeresd az Istent teljes szivedből stb. és szeresd felebarátodat, mint magadat. Az unitárius vallás nem kivánja szolgájává tenni az erkölcsöt; elismeri annak önértéküségét, de a vallással — épen mint Jézus — szoros viszonyba állítja.

Van-e joga erre?

29. E kérdésre csak úgy felelhetünk meg, ha a vallás lelki-alapjaival is megismerkedünk.

Paulsen szerint: „minden tiszta törekvés felülről jön és felfelé tör. Ez meghatározza az erkölcs és vallás viszonyát. Mindkettő ugyanazon törzsből fakad, az akaratnak a tökéletesség utáni vágyából. De ami az erkölcsben követelmény, az a vallásban valóság.“ (A system of ethics. London, 1897, 419 l.) Az emberi *akarat* eszerint a vallás gyökere s az akarat a tökéletest vágyódik megragadni, amit azonban az erkölcs terén csak követelményképen állíthat fel, míg a vallásban valóságnak ismer meg. Nem célom vitatkozásba bocsátkozni, csak épen azt jegyzem meg, hogy a követelmény és a valóság megkülönböztetést nem tartom szerencsésnek. Ez csak annyiban állhatna meg, amennyiben az erkölcs terén az ember a központ, ki eszményképét, mit követelményképen felállít, csak óhajtja, de valóra váltani képtelen, s a vallásban pedig az Istenen van a hangsúly, aki valóság s akitől, mint teljes tökeletességtől, minden ered. Azt is megállapítja Paulsen, hogy az emberek rendesen a vallás tényeit valóságnak fogják fel s az erkölcsét követelménynek, de ezzel nincs a kérdés megoldva.

A vallásban igen sokáig uralkodott az ontologiai szempont s találkozunk ezer és ezer leírással, ahol a vallás tényei a megismerés szempontjából, mint tényleges valóságok vannak felfogva. Kant volt az a szegletkő, akivel e tekintetben új épület kezdődött nemcsak az erkölcs, hanem a vallás felfogásában is. Kantnál is nem az intellektuson van a hangsúly a vallást illetőleg, hanem az akaraton s az Isten az örökéletben posztulálva van. Mindez azonban abból a szempontból van nézve, hogy az elme megismerő képessége mennyire terjed, de nincs benne sem a Paulsen, sem a Kant felfogásában az ember lelkifejlődésének kérdése épen a vallást illetőleg.

Azon kezdetleges fokon, ahol a félelem, vagy az önhaszon indítja meg a lelket s teszi vallásossá, nem fakad a vallás a tökéletes utáni vágyakozásból; sokszor megelégszik azzal az illető, ha súlyos büntetést nem áll ki s kevéssel beéri Istene

és így ő nem nagyon sarcoltatik meg; máskor örül, ha élete megmarad s ismét máskor, ha annak, amit a közfelfogás parancsol, alája vetheti magát. Kedvenc gondolatai, képzetei, érzésvilága sarkalják az egyiket, míg a másik csupán belátását követi s Istenével és vallásával csak intellektusán keresztűl törődik. Lehetetlen tehát kizárólagosan az akaratban s annak tökéletességre törekvésében állapítani meg a vallás lelkialapját; hanem sokkal helyesebb, ha itt is belátjuk azt, hogy a lelket feldarabolni maradék nélkül lehetetlen. Valamint az erkölcs mezején nem az akarat az egyeduralkodó, hasonlóképen a vallásnál sem lehet lelkünk egyik irányú megnyilatkozása kizárólagos alapelem, hanem a lélek a maga egészében nyilvánúl meg a vallásosság tényében. Más kérdés az, hogy a lélek megismerésének határai a vallás tárgyát illetőleg mennyire terjednek s hogy az Isten létének különböző bizonyítékai közül (ontologiai, teleologiai, végső ok stb.) melyek az erősebbek s kevésbbé megtámadhatók. Nem lehet egészen attól tenni függővé a vallás kérdéseit, hogy a különböző gondolkodók milyen ismeretelméleti alapokra helyezkednek s mennyire jutottak a megismerés terén.

Azt mondja a Kant utáni gondolkodók nagy része, hogy a logika általában a gondolkodás törvényeivel (v. ö. tiszta logika, hol egyébről van szó), az ethika az akarat műveivel s az aesthetika az érzelem-világgal foglalkozik. Igy a lélek három megnyilatkozási formája mind le van foglalva s a vallásnak nem marad semmi. A vallást némelyek (Schneller) úgy fogják fel, hogy az épen úgy, mint az anyanyelv, a lélek közvetlen (spontán) megnyilatkozása, míg ama három tudományban közvetett, reflectált megnyilatkozásról van szó.

Én már az erkölcs kérdésével kapcsolatban utaltam a spontánszerű és a reflectált cselekvésre (angolúl: conduct — self consciousness) s az a logikus gondolkodási aktusban is megtalálható. A spontánszerűség és reflectált-szerűség tehát nem az anyanyelv és vallás kizárólagossága, hanem a lélek megnyilatkozásának különböző síkjain előfordulhat.

A vallás és a vallásos cselekvés lehet spontán és reflectált aszerint, mint a szokás erősebb és gyengébb. Ez nem jelenti azt, hogy a vallásosság eltanúltság dolga, mert a vallás alapja benne van a lélekben; csak azt jelenti, hogy a vallásnak különböző fokai és formái lehetnek, vannak és kell, hogy legyenek.

Mindenesetre az akaratnak nagy szerepe van a vallásban, de az intellectus és sensus is helyet talál ott. Az akarat lehetne vak, ha az értelem, a belátás nem vezetné s lehetne kegyetlen, ha az érzelem az embert nem befolyásolná. A vallásban tehát a lélek egészének szerepe van s mikor reflectált a vallásosság, az értelem (ész) állandóan működik s megakadályozza, hogy lehetetlen dolgok jöjjenek létre. A belátásra azért van szükség,

hogy a fejlődő lélek benső természetével, törvényszerűségével ellentétes, alaptalan képzetek s cselekmények ne létesűlhessenek. Az akarat azért fontos, hogy az ember bizonyos irányban, ahogyan vallásos belátása megköveteli, elhatározza magát s elvégezze a vallásos élményhez szükséges lelki tevékenységet. Az érzelem nagyfontosságú, mert a vallásos érték megélése ez által lesz lehetővé. A vallásban tudniillik épen, mint az erkölcsben, bizonyos értékkel találkozunk. Ez érték meglátása nem elegendő, ezt meg kell élni lelkiélményben s a lelkiélmény legfejlettebb fokon a teljes lélek (értelem, érzelem, akarat) tevékenysége. Ez ama szent pillanat, amikor az ember és az Isten; a fiú és Atya eggyek. Ekkor áll a lélek teljes magaslatán, amikor benne az igazság, jóság és szépség összhangzó egységben valósúl meg: ez tökéletesség, ez *szentség*. A tökéletes és szent, *abszolut* fogalom, a vallásos élmény értéke abszolut érték, miként Isten maga is abszolut tökéletesség.

Ime a vallások sokféleségében épen úgy, mint az erkölcsök sokféleségében van egy, amely képes az abszolut értéket és a szentséget megélni. Az ember képes erre, mert fejlődésének útja — a vallásos megállapítás szerint — az egek útja lehet.

A vallások tárgyalása alkalmával láttuk, hogy a Jézus vallása, amint az az Új-testamentumból megismerhető, s lelkünkben megélhető: a legsajátosabban és a legigazabban fejezi ki azt a viszonyt, amely Isten és ember közt van és kell, hogy legyen. E viszony a szeretet viszonya. Az abszolut értéknek megbecsülése s a szeretet megélése és igy a szentség ama leírt megvalósítása — az ember lelke törvényeinek legmegfelelőbben — a Jézus vallásában lehető. A Jézus vallását pedig a már ismertetett okok miatt legtisztábban az unitárizmus tudja és óhajtja magáévá tenni. Az unitárizmus képes és hajlandó a vallást, mint az abszolut értéknek megbecsülését és a szentségnek összhangzatos megélését felfogni s így elismerni, hogy a vallásnak önmagában van meg a törvénye, melyet nem kell semmi idegen hatalomnak szentesítenie. Eme vallásban azonban az ember Istenével, azaz most már a gyermek Atyjával áll szemben s ez a szent viszony az embert, Isten gyermekét leközelezi.

Engem, a vallásos élmény alanyát, az én Atyám leközelez s én is szeretem benne, a tökéletességben mindazt, amivel világát megszentelődésre vezeti. A szentség pillanata kizárólagos: az Atyámé és az enyém! Engem azonban meghatároz az én Atyám az ő tökéletes lelkének jóságával s arra sarkal, hogy embertársaimat, testvéreimet is akarjam felemelni eme legszentebb pillanat megélésére. Én bennem, az ember szerető lelkében, illetőleg az Isten gyermekének lelkében támad a két irányú szeretet: a kizárólagos (Istennel szemben) s a befoglaló (embertársaim iránt). Lelkemben van a vallás és az erkölcs alapja s ez alap végeredményben a szeretet, mert hiszen a

lélek minden irányú megnyilvánulása arra hívatott, hogy az emberi fejlődés létesűlhessen; az élet értékei fölismertessenek és megbecsűltessenek; az érték vonzódás, megbecsülés, szeretet nélkül valóra nem válhat: a szeretet az a lélekben, mint a természeti világban a mindeneket összetartó, alátámasztó nehézségi erő. A szeretet az érték megvalósítani akarása, a lélek fejlődésének igazi alapja. Ezért alapja a szeretet a vallásnak és az erkölcsnek egyaránt. Az én lelkemben tehát egy alapja van a vallásnak és az erkölcsnek, csak a tárgya más és közelebbi célja elütő; de végeredményben az ember és az Isten a tökéletességet szolgálják. Van erkölcs és van vallás s mindkettőnek sajátos mezeje, sajátos törvénye, de a világ mindenség életében és céljában egy magasabb hármoniában e kettő összetalálkozik s ez a *tökéletesség*, mit Jézus végső célnak tűzött ki (Mt. 5^{48}).

Van tehát az unitárizmusnak joga arra, hogy a vallást és az erkölcsöt szoros viszonyba hozza egymással.

30. Az unitárizmus, amint az eddigiekből kitűnik, nemcsak abban áll, amit az antitrinitarizmustól theologusok várni szoktak, hogy t. i. megoldani próbálja a szentháromság tagadásával kapcsolatban a személyes Isten egységét, hanem annál sokkal többet tartalmaz. Az unitárizmus megállapítja — Jézust követve, — hogy van egy Isten s ez nekünk, embereknek szerető jó Atyánk. Minden ember az ő gyermeke. Az ember a történelem folyamán fejlődik s a fejlődésben a nagy emberek segítik. Nemcsak Jézus ilyen segítő erő, jóbarát és testvér, hanem mindenki, akinek lelkét az Atya ihlette, akár Buddha, akár Zaratusztra, akár Confucius, vagy bárki más. Mindezek az embernek kiváló példái s az egyetemesség körébe tartoznak s hogy az unitárius keresztény és nem lesz buddhista minden szabadelvüsége és előitélettől mentessége mellett is, annak oka a Jézus tanításainak ama kiválósága, mely a többi mellett sajátos helyen elsőséget kölcsönöz azoknak.

Az unitárizmus befoglalóbb, mint ama más keresztény tanítások, ahol a dogmák, a történelem folyamán elismert hittételek elhatároló cövekekként gátat vetnek annak, hogy akármelyik közöttük komolyan egyetemességre törekedhessék. Az unitárizmus amaz életelvnek a megtalálása és művelése, mely szerint lehetséges az egész ember nemet — a fejlődés fokai és folyamatainak tekintetbevétele mellett — egy nagy egységbe tömöríteni s itt a földön egyszeri életünkben az istenországát megvalósítani. Nemcsak az Istent és embert illetőleg iparkodik a legtökéletesebb fogalmak megértésére, hanem a külső világ törvényeit is teljes mértékben elismeri s azoknak hódolni kiván. Nem zárja ki köréből a tudományok önálló művelését, sőt megköveteli azt s nem óhajtja az embert egy bosszúlló Isten igájában tartani, hanem teljes kifejlődésre hívja el minden egyes fiát. Az unitárizmus e fejlődés alapján áll s nem haj-

landó az egyént a közösség szolgaságába kergetni, vagy ott tartani; hanem minden egyest megbecsűl értéke szerint. Tudja, hogy a fejlődésnek mozgatói és megteremtői legtöbbször az önállóan gondolkodó és cselekvő egyesek. Viszont megérti a közösségnek sajátos értékeit s azokat nem hajlandó kiszolgáltatni a gyarló egyének zsákmányaként azok önkényének. A társas élet törvényeit iparkodik kikutatni s úgy rendezni be az életet, hogy egyén és közösség sajátosan fejlődhessenek.

Nem egyoldalúan individuálista az unitárizmus és nem is egyoldaluan szociálista, hanem a szerves életközösségnek istápolója, ahol az egyéni szabadság a köz művelése és fejlesztése érdekében munkálkodhatik s a köznek igazi értékei elismerést nyernek. Az unitárizmus eszerint olyan *vallás-erkölcsi* alapon álló életfelfogás és valósuló élet, amilyennél szervesebbet és fejlettebbet eddig nem alkotott emberi elme. Nemcsak vallási követelményei vannak tehát, hanem erkölcsiek is és pedig a mindennapi megélés tárgyaiként s így jelenti az állandóan fejlődő életet mindazok útján és mindolyan körben, akikben és ahol emberi élet található.

Az unitárizmus azért nagyfontosságú még, mert nem tartja elegendőnek az ember életében egyedül sem a vallást, sem az erkölcsöt. A csak vallásos életben (erkölcs nélkül) egyoldalúság van épen úgy, mint a pusztán erkölcsösben.

Az unitárizmus leszámol a vallás tényével is s iparkodik azt az elmondottak szerint beleilleszteni a lelkiélet egészébe és nem tesz úgy, mint sok „tudományos" eljárás, amely ékesen biztosítja az erkölcsi értékek valóságát s elmellőzi a vallásiakat, mint amelyek tudományosan figyelembe nem vehetők. E szempontból is szerves egész az unitárius felfogás, mivel minden lehető kérdésre megoldást keres és kerüli a szembehelyezkedés és a tagadás szellemét.

Az unitárius ember életideálja: *Válj olyan jellemmé, aki mindig a legjobbat (erkölcsiség) cselekszi s a legszentebbül (vallásosság) viselkedik*; vagyis Jézus szavaival élve: *„Szeresd azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből... Szeresd felebarátodat, mint magadat.*" (Mk. XII$^{30-31}$).[1]

Dr. Kiss Elek.

[1] Pályadíjat nyert az Unitárius Irodalmi Társaság 1922. évi pályázatán.

TROELTSCH ERNŐ.*

— Befejező közlemény. —

A Troeltschre jellemző rendszerező hajlam a történelembölcseletben is előtünik, mégpedig ugyancsak a szintézis jelszavával. Ez a szintézis nemcsak a különböző irányu német bölcsészekre, mint pl. Windelbandra és Diltheyre jellemző, hanem az európai gondolat annyira különböző tipusaira is, aminő egyrészről az angol-francia pozitivizmus a maga szociológiájával (beleértve a marxismust is), másrészről pedig a német ideálizmus. Ezen szintézisnek az a feladata, hogy „az eszmei tartalmat egy uj társadalom-testben helyezze el és a társadalom-testet uj és fiatal szellemmel lelkesitse, uj szintetizációval, uj adaptációval, a történelem nagy teremtéseinek új átalakulásával". E szintézis uj irányt kell, hogy mutasson a jövőnek oly módon, hogy a történészetből „metafizikai s etikai eredmény" származzék. „A jelen szintézise, mint eredménye a napjainkig tartó haladásnak, ha jól szemügyre vesszük, nemcsak egységesitése és a végletekig menő elmélyitése különleges életállapotunknak, hanem egyidejüleg megfelel az élet értelmének is, ami haladást jelent; olyan szintézis az, melynek célja a folytatódás; szintézis, melyben nemcsak a mult és a jelen, hanem a jövő is számit, — ez utóbbi, mint egy a jelen állapoton nyugvó tény és következmény. E folytonos fejlődés telve van általános és emberi értékek utáni vággyal; irányitója nemcsak a történelmi szükség, hanem valódi belső szükség is, a kiválasztása és materiális kritikája annak, ami létezik és a hozzá vezető történelemnek, fejlődése a létezőnek azzá, amivé lennie kell azon felfogás értelmében, melyet a történész felőle alkot. Ezek nem okvetlenül a létező legerősebb tendenciák, de a lehető legértékesebbek, melyeket a történelem materiális filozófiája kiinduló pontul veszen". Ezen mondathoz, mely Troeltsch összes alapvető gondolatát tartalmazza, tegyük még hozzá következő kijelentését: „Ezen nagy körvonalu beállitásban, melyet csak egy irány megjelölésének kell tekintenünk, az emberiség eszméje is megkapja fontosságát."

Ime, ez tartalma a történelemről alkotott materiális filozófiájának, mely a történelem és metafizika, a tárgy és az alany közötti szintézisre vezet vissza, arra a szintézisre, ami a létező és leendő, a létező tények ismerete és uj tények teremtése, vagyis a mult és a jövő között van. Mindez egy egységes evolució, folytonos fejlődés jelen állapotunkból az emberiség eszméje felé.

Troeltsch történelmi és erkölcs bölcseletének e békitő,

* Az első közlemény a Ker. Magvető 1924. évi folyamának 226 és következő lapjain jelent meg.

összeegyeztető jelleme legérdekesebben az értékek relativitásáról való kijelentésében nyilatkozik meg. Csakhogy nála az értékek relativitása nem jelent feltételes, esetleges, a véletlentől függő állapotot. E megjelölés a mindig mozgó és újat teremtő változás fogalmát jelzi, melyet épen ezért nem is lehet abszolut és univerzalis módon meghatározni, minthogy benne egyesül a létező a létezendővel. Troeltsch ezen „relativ abszolutat" logikusan végig nyomozza a világ legvégső, metafizikai alapjáig, — sőt egészen Isten birodalmáig. „Egyidejüleg érünk — ugymond — az élet mélységeihez és Istenhez, hol az igazság haladása és változása érthetővé válik, de csak akkor, ha él bennünk az igazság felé törekvő vágy, azon igazság felé, melyet egyedül Isten ismer s amelyet mi Istenben ismerünk meg." Stb.

Már most bárhogyan is mérlegeljük az egymást követő eszméket, kénytelenek vagyunk rájönni a rendszerben levő ellentétre, arra, hogy benne nem kapcsolódó fogalmak vannak egymással viszonyba állitva. Az érték és igazság fogalmához tartoznak az abszolut és egyetemleges jelzők; ezekkel ellentétben a relativitás azt jelzi, ami bevégződő és elmuló. A történelem amennyiben annak a szférája, ami elmulik, nem pedig annak, ami megmarad, — nem tud abszolut értékeket létrehozni, — ugy, hogy Troeltsch könyvének végső tétele: „legyőzni a történelmet a történelem által" nem egyéb logikai ellenmondásnál. Az eszmék történetének szempontjából nézve Troeltsch jelentősége az, hogy megkisérelte összekapcsolni, összeolvasztani az örök értékeket s igazságokat megállapitani akaró német ideális bölcseletet a francia-angol pozitivizmusnak relativitásával és skepticizmusával, vagy még általánosabban mondva: a dogmatizmus s rationalizmus szellemét a historizmus szellemével.

Lelke mélyén Troeltsch is érezte filizofiai vállalkozásának lehetetlen voltát és épen ezért az értelemtől az akarathoz, az ismerttől az ismeretlenhez, a tudástól a hithez menekült. Troeltsch valódi impresszionista volt, ki összes benyomásait egységes képben akarta egyesíteni; s aztán ugy tett, mint az expresszionisták: az életben érvényesülő hatalmas akaratát a tudomány világában is érvényre akarta juttatni. Ezt a vallásos akarat alakjában vélte feltalálni, melyet hol világosan, hol félvilágitásban az isteni kijelentésből vezetett le. Az ő hite metalogikus hit, egy tudományos „salto mortale".

*

Troeltsch kisérletei végül is a relativhoz s a kiegyeztetésekhez vezettek. De e megállapitás nem csökenti nagy jelentőségét. Sőt ellenkezőleg: mutatja, hogy nemcsak a német protestantizmusnak egyik legjellegzetesebb alakja, de a mai európai szellemnek is egyik legtipikusabb képviselője. Benne a XIX. század történelmi iránya a XX. század metafizikai

orientációjával ütközött össze. Épen azért „*A metafizika ujjáéledése*“ (1920) után mi is oszthatjuk P. Wust véleményét, hogy Troeltsch azok közé tartozott, kik egy uj szintézés utjait egyengették, s aki „szimbolikus módon személyesiti meg két korszak találkozását“.

Feltehetjük ugyan a kérdést, hogy vajjon egyáltalában lehetséges-e az európai szellemnek még egy valóban teremtő szintézist létrehoznia? Avagy igaza van Spenglernek. hogy a nyugati gondolkozásnak szintézist termelő kora véget ért? Ebben az esetben Troeltsch nem kezdet, hanem vég, reprezentánsa a hanyatló európai szellemnek, mely önmagát ma már csak történetileg tudja megérteni.

De csakugyan igy van? — Ki tudja bizonyosan?

*

Miután Troeltschnél még elvont filizofiai kérdéseknél is az akaraté volt a végső szó, érthető, hogy felfogása legszivesebben a praktikus életben kereste érvényesülését, épen ezért ő a háboru előtt is, alatt is, utána is minduntalan beleavatkozott a napi politikába. E ténykedését részletesen ismertetni nem e sorok feladata. Itt csak arra mutatunk rá, hogy milyen értelemben müködött. Demokrata volt, ki elfogadta az 1918-ki forradalomban született német állam köztársasági alkotmányát, de megkisérelte benne összegyüjteni a német mult egész intellektuális hagyatékát. A külpolitikában hasonló volt. Érzésben német maradt, de csak annyira, mint Goethe. Az internacionális életben igyekezett a gazdasági és politikai viszonyokat erkölcsi szempontoknak alárendelve, a népek egymás iránti gyülöletét fékezni és őket lehetőleg egyesiteni. Egyik legutolsó kiadványában 1922-ben a következőképpen fejezi ki magát: „Hadd tegyünk sordinot az önön magunk bálványozásának hangjára, ambiciónk határtalan érvényesülési vágyára, viselje ez a fönnhatóság, vállalkozási szellem, vagy nemzeti érzelem jelmezét; az a fontos, hogy fejlesszük a lelkekben a mérsékletet, a figyelmesség szokását, a népek egymás közötti szolidaritását, az emberi megbecsűlést és ébresszük fel a kötelesség érzetét az emberiség igazságfogalma felett álló igazság és igazságosság iránt“.

Richard H. Grützmacher.

Ford: Kauntzné Engel Ella.

KÖRI ÉS ISKOLAFELÜGYELŐ GONDNOKI ÉRTEKEZLETEK.

Dr. Ferenczy Géza főgondnok kezdeményezése alapján új életre keltek a köri és iskolafelügyelő gondnoki értekezletek egyházi életünkben. Egy év keretén belől a második is megtartatott már. Kívánatosnak látszik ezen értekezletek történelmi alapjával és lényegével foglalkoznunk.

Egyháztörténelmünk tanulsága szerint a világi elem hatékonyabb tevékenysége akkor lépett mindég előtérbe, midőn egyházunkat nagyobb csapás érte, vagy végzetes jelentőségű veszély fenyegette. Maga a fő- és felügyelő gondnoki intézmény létesülése és első ismert megnyilatkozása is egy ilyen csapás idejére vezethető vissza. Közismert, hogy a 17-ik század vége és a 18-ik század eleje egyházi életünknek egyik szomorú — s talán a legszomorúbb — korszaka volt. Erőhatalommal, sűrű egymásutánban vétettek el tőlünk Kolozsváron: az Óvári főiskolánk, a piactéri s utána a szentpétertéri templomaink — s utóbb a piactéren elhelyezett második iskólánk is — s mindezek az államhatalom által inkább kedvelt más felekezetek birtokába adattak át. És ekkor — írja Ferencz József *„Unitárius kis tükör“* című művében, — mikor „e csapások híre az országot bejárta, főuraink P. Horváth Boldizsár, vargyasi Dániel Ferenc, kénosi Sándor Gergely, dicsőszentmártoni Balogh Zsigmond, stb. Kolozsvárra siettek és itt titkos összejöveteleket tartva, — a kolozsvári vezetők bevonásával — tanácskozni kezdettek a teendők felett. Ennek eredménye alapján 1718 ápril. 8-ról felhívást bocsátottak ki hiveinkhez, „mert a viszonyok parancsolólag hívták fel a világiakat is nemcsak sorakozni, hanem élére állani az egyház megmentése nagy munkájának.“

Hogy a világi elem ezen értékes és eredményes megmozdulása és tevékenysége miként eredményezte úgy a főgondnoki, mint a főiskoláink és egyházköreink területén a felügyelő gondnoki intézmény létesülését, annak ismertetése nem tartozik jelen tanulmány keretébe. Itt csak megemlítjük, hogy azok hosszas tényleges működés után az 1729-iki kissárosi, az 1749. évi dicsőszentmártoni, 1753. évi kénosi zsinatokon illesztettek be egyházszervezetünkbe s adattak ki részükre a főgondnok- és felügyelő gondnoki „instrukciók“, utasítások. (Részletesebb megismerés végett utalunk dr. Tóth György „Az Unitárius Egyház Rendszabályai“ c. művére.)

Az előbbihez hasonló fontossággal működtek a gondnoki értekezletek az absolut korszak alatt, — 1850-es években — midőn a püspöki szék kényszerű vacantiaja alatt is, Káli Nagy Elek főgondnok vezetése alatt biztosították egyházunk és intézményeinknek fenntartását.

A ma élő nemzedék előtt nem kell ismertetnünk a legutóbbi idők elviselhetetlen súlyú nehézségeit. Az évenkinti Főtanácsunk elé tárt Képviselő Tanácsi jelentések élesen és vérző fájdalommal felsorolják sérelmeinket s azok e lapokban is mérlegelve lettek. E helyen elégnek találjuk megemlíteni, mint szomorú tényeket: 1. értéktelenné vált a magyar állampapirokban elhelyezett ingó vagyonunk s azoktól és azoknak kamatjövedelmétől még ma is elesett egyházunk, agrár úton kisajátították úgy egyetemes egyházunknak, mint alapítványainknak ingatlanait, ezeknek jövedelmét elveszítettük anélkül, hogy az ingatlanoknak ellenértékét megkaptuk volna; egyházi önkormányzatunk minden vonalon támadva, csorbítva s itt-ott lábbal tiporva lett; espereseink tiszteletdíjai, a 300 lélekszámnál kevesebb tagu egyházközségeink lelkészeinek congruája és minden egyházi államsegély megszüntek; 2. különösen felekezeti oktatásunk terén oly rendelkezések tétettek, melyek évszázados jogainkat konfiskálták el; végrehajthatatlan feladatokat tettek kötelességeinkké; és elviselhetetlen terheket róttak vállainkra oly súllyal, hogy azok intézményeinknek létét támadták meg s a succrestentia biztosítását veszélyeztették.

Oly helyzet ismétlődött újra, milyenre — írja Ferencz József idézett munkájában — „a viszonyok parancsolólag hívták fel a világiakat . . . élére állani az egyház megmentése nagy munkájának." Minek természetes következménye az, hogy a gondnoki értekezleteket életre kellett hívni.

Az ily értekezleteknek tárgyát és tartalmát maga a cél adja, mely keretébe utal mindent, mit az „Egyház megmentése" igényel, azonban e tekintetben ma már útasítások is találhatók a már említett instructiokban. Példaképpen említünk fel nehányat. Nevezetesen: 1. pont. „Inspector curatorok a diocesisekbeli minden eklézsiák mindennemű javaira szorgalmatosan vigyázzanak és minden eklézsiáknak a magok közül való domesticus curatorait és szent egyházfiait, ha ezek kötelességeik teljesítésében csüggednének, intsék, serkentsék, sőt keményebb eszközökkel is ennek véghez vitelére ösztönözzék." 7.

pont· „Kötelessége leszen minden eklézsiában szorgalmatoson megvizsgálni s kitanulni, hogy melyik eklézsiában közönségesen-é vagy különös eklézsia tagjainak vagyon a t. miniszterek lelkészek és localis curatorok vagy egyházfiak ellen panaszjok? miből áll? és ha lehetséges, minden módon a diferentiákat complanálni és megcsendesíteni", mi ha nem sikerül, felterjeszteni. 17. pont. Statusunk fenntartására s szent vallásunk fennmaradására szükséges lévén ama tiszta kútfejeknek u. m. felsőbb és alsóbb oskoláinknak jó móddal való fenntartására gondoskodni méltó tisztekben járó dolog. 19. pont. Kára forogván abban a státusnak, hogy sok jó talentumok helyes kimivelés alá nem jöhetnek és a szent évangélium szerint mintegy elásatnak . . ., az inspector curator tehát nagy vigyázattal legyen, hogy kivált a jóra menendő és jó talentumú gyermekek a felsőbb oskolákba által küldessenek."

Gondnoki karunk hivatásának és kötelességének tudatában — miként már említettük — két értekezletet tartott egy év keretén belől és pedig 1925 október 7-én és 1926 február 10-én. Mindkettőn dr. Ferenczy Géza főgondnok elnökölt. Az értekezleteken felügyelő gondnokaink csaknem teljes számban vettek részt. Ez értekezletek elsőjét megtisztelte jelenlétével szeretett püspökünk is. Kifejezte teljes elismerését azoknak életre hívása és köszönetét annak értékes működése felett s hangoztatta, hogy működésüktől jelentős eredményeket vár. Szeretett püspökünket betegsége megakadályozta a másodikon való személyes résztvételben, azonban az értekezlet küldöttségileg felkereste s így a kontaktust biztosította. A második értekezleten különben jelen volt egyházi főjegyző afia is.

Elnök az értekezleteket bevezető értékes megnyitójában ismertette az értekezletek célját és feladatait; kidomborította, hogy ez úton az egyetemes egyház, egyházköreink, egyházközségeink és intézményeink helyzetének a megismerése; a cselekvés irányelveinek a felkutatása, megállapítása; az egységes közvélemény előkészítése és kialakítása s lehető egységes cselekvés bevezetése — az értekezletek hivatása. Azután kezdetüket vették s a második értekezleten folytatódtak az érdemleges megbeszélések s határozatok hozattak egyhangu egyetértéssel.

Határozataik 2 csoportba sorozhatók. Nevezetesen olyanokra, melyekben egyházunk mai szervezete és törvényeire

tekintettel csak kezdeményezhettek, javaslatokat tehettek; és olyanokra, melyekben a hozott határozatnak sürgős végrehajtását is kimondhatták.

Mindkét téren érdemleges munkát végeztek. Szélesebb mező a javaslatok mezeje, mely az egész egyházi életünk minden terére kiterjeszkedik. E mezőn a helyzetet minden oldalról feltárták, nézeteiket behatóan kicserélték s a tényállásnak minden oldalu mérlegelése után határozatokat hoztak, melyeket mint javaslatokat terjesztettek az E. K. Tanács elé elfogadás, s ennek megtörténte után végrehajtás végett.

Az e téren végzett munkából kiemelendőnek találjuk az az alábbiakat:

a) A felügyelő gondnoki értekezlet sajnálattal állapította meg, hogy egyházközségi tisztviselőink és híveink között gyakori az ellentét és viszály, fogyatékos a cél iránti önfegyelmezettség s fogyatékos a testvériesség; megállapította, hogy a fegyelmi esetek elbirálásának lassusága az egyházközségi életre káros, sőt romboló hatással jár. Ezért javaslati határozatokat hozott: a fegyelmi eljárások gyors befejezése; a fegyelmi törvénynek módosítása és az évi esperesi vizsgáló székek nyomozó helyzet- és ténymegállapításainak tekintetében.

b) Megállapítván, hogy papnevelésünk kérdése, melynek hivatása egyházi életünk erkölcsi alapjait szélesbíteni és egyházi életünkben az eredményes fejlődést biztosítani, annyira legkiválóbb fontosságu, hogy: javaslatokat terjesztett elő úgy a teologiai növendékek felvétele és a selectio gyakorlása, mint a növendékek kiképzése és teologiai akadémiánk kiépítése tárgyában is.

c) Nagyfontosságunak találván, hogy egyházközségeink gyakorlati tapasztalatokkal bíró, munkaképes lelkészek vezetése mellett működjenek, javaslatokat terjesztett elő abban a tekintetben, hogy végezett papnövendékeinknek az önálló lelkészi állás elfoglalása előtt legkevesebb egy év tartalmáig a jobban képzett lelkészeink mellett és jobban adminisztrált egyházközségeinkben *gyakorlatoznia* kelljen; valamint a 60 éven felüli lelkészek kényszernyugdíjazásának lehetősége tárgyában is.

d) Az együttműködést biztosító egyházköri eljárás biztosítása céljából javaslatot terjesztett elő, hogy az esperesi mutatók kivonatos másolatai 3 havonként a rangidősebb felügyelő gondnokkal közöltessenek. E tény lehetőséget nyújt a felügyelő

gondnoknak, hogy a feladata körébe tartozó ügyek iránt részletesebben tájékozódjék s azoknak célirányos elintézésénél közreműködjék.

e) Tekintettel arra, hogy az egyházközségek vagyoni státusa tekintetében az instructio nehéz kötelességeket ró a felügyelő gondnokok vállaira, s hogy egyes egyházközségi ingatlanok szerzése és elidegenítése terén a gondos körültekintés hiánya miatt már is tetemes károk és nehéz egyenetlenségek merültek fel, javaslatot terjesztett elő, hogy egyházközségi építkezési, ingatlanvagyon szerzési, és elidegenítési; iskolafentartási és megszűntetési; valamint személyi változások kérdéseiben is a felügyelő gondnok véleménye végrehajtás előtt kikéressék.

f) Az egyházköri helyzet kölcsönös ismertetéséből azt az eredményt szűrte le a gondnoki értekezlet, hogy a *cura pastoralis* nem minden egyházközségünkben gyakoroltatik a mai kor követelményeinek és az eredményes munkának megfelelő tartalommal és buzgalommal, miért is javaslatot fogadott el és terjesztett fel, hogy a cura pastoralis minimuma rendszabályban feldolgoztassék s e célból összes egyházközségeink szokásjoga összegyűjtessék.

g) Javaslatokat terjesztett elő végül az egyházi adó biztosítása, az alkoholfogyasztás korlátozása, stb. stb. tárgyában is.

A gondnoki értekezletnek mindezen javaslatai az E. K. Tanács elé terjesztettek s azok már a törvényszerü érdemleges elbirálás tárgyai.

A második csoport határozataiból kiemelkedik a succrescentia biztosítása és az értéktermelés előmozdítása végett hozott határozat. Ugyanis javasolván, hogy minden egyházkör évenkint válassza ki tanuló növendékei közül a legtöbb reményre jogosító gyermekeket s azok továbbképzése tekintetében terjesszen az E. K. Tanács elé javaslatot; és mindenik egyházkör köteleztessék egy ily unitárius gyermek taníttatási költségeinek viselésére, kimondotta, hogy e kiválasztott gyermek taníttatási költségeinek összegyűjtéséről az egyházkör felügyelő gondnokai kötelesek gondoskodni s kötelezte is az összes felügyelő gondnokokat arra, hogy a gyűjtést oly erővel folytassák, hogy az *egyházkör gyermeké*-nek első csoportja már az 1926. év őszén kezdődő iskolai évben neveltetését és tanulását akadálytalanul megkezdhesse. Egyszersmind leszö-

gezte az értekezlet azon álláspontját is, hogy a kiválasztás kedvezményében az unitáriusköznép szegénysorsú jó talentumú gyermekei elsősorban részesítendők."

Miként e rövid értesítés mutatja, a történelmi alappal bíró felügyelő gondnoki értekezleteknek életrehívása egyházunknak jeleni helyzete által követelt kötelesség volt. Ez értekezleteknek eddigi működése is egyházunk jövőbeni biztonságának oly értékes pilléreit rakta le, hogy továbbműködésük elé a legtöbb reménnyel és odaadó bizalommal tekinthetünk; s gondnoki karunk, mely fáradtságot és áldozatot nem kímélve legjobb munkaerejét önként állitotta támadott egyházunk jobb jövőjének szolgálatába — a legteljesebb elismerésre érdemesült.

Feza.

SZÉPLAKI BÁRÓ PETRICHEVICH-HORVÁTH KÁLMÁN.

1840–1926.

A felsőzsuki ősi kuria gazdája elköltözött. Eltávozásával porba hullott egy szép család koronája. Látszólag megszakadtak a szeretetnek legszentebb kapcsolatai. De nagyon közel ment. Otthon van ő ott is, ahová fáradt testét helyezték: a családi sirboltban. Hiszen ott találta meg egyetlen fiát, aki előtte elköltözött. Kihült szivének egy hosszu életen át kisugárzott melegségét pedig itt hagyta maga után egy hűséges hitves és a szerető gyermekek számára.

Családján kivül az unitárius egyházé volt. Nem tudjuk, hogy melyik volt mélyebb érzelem lelkében: az Istenben bízó hit-e, vagy az emberek iránt való szeretet? Ebből a kettős forrásból áradt az a sok jó cselekedet, amelyek által emlékét kitörülhetetlenül irta be a történet könyvébe. Neve ott fog ragyogni a P. Horváth Boldizsár és a P. Horváth Ferenc dicső neve mellett.

Ha csupán általános emberi szemmel néznők is azt a szeretettel teljes, jóságos életet, akkor is megilletődve állanánk meg annak véghatáránál. De nekünk sokkal több volt. Mi benne nem csupán unitárius egyházunk egyik vezérét láttuk. Az ő egyszerü és nemes egyéniségében, minden elfogultságtól mentes jó szivében mintegy megszemélyesítve volt az unitárius vallás szépsége és ereje.

Gondolkozó elme volt, aki falusi magányában termelte azokat a mélyenszántó gondolatokat, amelyek egy szép lélek

világát és életfilozófiáját erökítették meg az utókor számára. Emléke ugy fog élni közöttünk, mint az emberi jóság, szeretet és nemesség eszményi képe. Mintha végrendeletileg hagyta volna reánk a szeretet apostolának kérő szavait: „Fiacskáim, szeressétek egymást."

Vári Albert.

VARGYASI ID. BR. DANIEL LAJOS.

1856–1926.

Kiváló családi hagyományok örököse, amelyeknek terhét egy hosszu életen keresztül győzelmesen hordozta s kötelességeit hiven teljesitette. Benne összpontosult a vargyasi Danielek vére. Imponáló külseje, szellemi fölénye, leereszkedő nyájassággal és barátságos lelkülettel párosult. Elsősorban gazda, kit a kora hajnal a barázdában talál s éjjeli pihenőjén is egyik szemét nyitva tartja. Gazdaságának minden szála az ő kezében fut össze. Kiterjedt jószágain tudta nélkül semmi sem történhetik. Mindenütt ott van. Első a felkelésben, utolsó a lefekvésben. Igy növekedik az ősi vagyon gondos kezei között.

Nem csupán azért, mert erre családi tradició kötelezi, hanem erős meggyőződése szerint is jó unitárius. Hitrokonaival együtt él. Őket tanáccsal és tettel támogatja, ha szükség, lelkesiti. Egyházáért áldozatokat hoz. Irodalmát pártolja és elősegiti. Szép tiszteletbeli állásokat tölt be, mint az udvarhelyi egyházkör felügyelő és a sz.-kereszturi főgimnázium felügyelő gondnoka, hol nevét szép alapítvánnyal is megörökítette. Szava mindenütt súllyal esik a mérlegbe s tanácsai útat mutatnak a jobb lehetőségek felé. Különösen gazdasági ügyekben elsőrendü szaktekintély.

A vármegyének egyik tisztelt alakja, amelynek politikai mozgalmaiban tevékeny részt veszen. Véleményét kikérik, irányitását követik. Hatalmas hangja többszörös visszhangot kelt a székely bércek között. Lelkesedése tömegeket ragad magával s a népakarat, mint képviselőt a régi Magyarország országos politikai fórumára emeli.

A reá bizott talentumokkal hiven sáfárkodott. Azok megsokszorozódtak vele és általa. Az ősi nevet régi fényében s az ősi vagyont meggyarapodva hagyta utódaira. Elvonult már ősei mellé, de áldott emlékét az utókor kegyelettel fogja őrizni. A vargyasi Danielek ősi története pedig egy új fejezettel gazdagabb lett.

Vári Albert.

IRODALOM.

Dr. Hirschler József: *A Vatikán művészete és élete. Cluj—Kolozsvár,* 1926. 4°, 203 l.

Dr. Hirschler József kolozsvári róm kath. plebánus, pápai prelátus, 203 oldal terjedelemben gyönyörű illusztrációkkal ellátott könyvet írt és adott ki a Vatikánról. E könyv, mint művészettörténeti monografia, valóban nyeresége az ilyen munkákban még mindig szegény magyar irodalomnak. A Vatikánról magyarul írtak mások is, de e könyv egy tulajdonsága miatt magasra kiemelkedik magyar társai közül: 259 sikerült képben be is mutatja azt, amit a szövegben leír és méltat. Igy az olvasó nemcsak ellenőrizni tudhatja a szerzőt, hanem valóban el is merülhet a Vatikán műkincseinek tanulmányozásába. Hogy minő drága pénzen és mennyi fáradsággal lehetett e képeket megszerezni, arról Hirschler sehol nem beszél, de akik ismerjük a könyvkészítésnek mai sok-sok nehézségét, tudjuk azt. Illesse hát már csak anyagi áldozatkészségéért is őt őszinte hálánk.

Azonban dr. Hirschler könyvének nemcsak bőkezű Mecenása volt, hanem tudós írója is. Minden sorából kiérzik, hogy jól ismeri a Vatikánt, benne sok időt töltött, lelke meg van telve a gazdag gyűjtemények művészetének nemes ihletével s ő most egy szaktudós imponáló készültségével, egy műértő fínom izlésével s egy gyakorlott író fegyelmezett stílusával mutatja be olvasóinak azt a sok műkincset, ami a nagy világ számára együttvéve a Vatikánt jelenti.

A Vatikán egy gyönyörű és nagyértékű épületcsoport Róma közepén, azon a szent helyen, ahova a Nero császár cirkuszaiban vadállatok által széttépett keresztényeket eltemették. Hatalmas meretű termeiben évezredek kincsei és drágaságai vannak felhalmozva. Aztán itt lakik a pápa is összes hivatalnokaival. Dr. Hirschler igen érdekesen beszéli el, hogy a pápa innen kik által és hogyan kormányozza a katholikus világot. Minket ez alkalommal könyvének nem ez a része érdekel jobban, hanem az a másik rész, amelyik a műkincsekkel foglalkozik s amelynek főcíme ez: *A Vatikán művészete.*

A Vatikán műkincsei kétfélék: egyik része muzeumi műkincs, melynek csupán művelődéstörténeti becse van; másik része ma is eleven kapcsolatban áll a katholikus egyház hitével. Ez utóbbiaknak legdrágább darabjai Michelangelo és

Raffael művei. Dr. Hirschler könyvében ezekről szól a legtöbb szeretettel és legtüzetesebb szakszerűséggel.

Michelangelo és Raffael műveit már sokan magyarázták. Voltak tulzók, akik azt írták, hogy e két művészben az emberi tehetség elérte a legvégső magaslatokat s hozzájuk mérve mindenki más csak epigon; viszont voltak gáncsolók, akik azt állapították meg, hogy Michelangelo festményei, különösen a *Capella Sistina* mennyezetképei, nem egyebek egy nagytehetségű művész anatomiai ismereteinek virtuskodó fitogtatásánál. Nagyokról jót is, rosszat is lehet mondani: mindkettőt elbirják. De a vállveregető lekicsinylés velük szemben ép úgy tudatlanságra vall, mint a határtalan áradozás. Mindennek s így a művészi alkotásnak is van mértéke. Véleményünk a művészekről és műalkotásokról attól függ, hogy mennyire tudunk bánni ezzel a mértékkel. Dr. Hirschler valóban mintája a középúton álló, nyugodt, tárgyilagos birálónak. Annyira tárgyilagos, mintha nem is főpap volna, kit egyházának ezerféle szála köt e műkincsekhez, hanem valaki teljesen független műbarát. Az ábrándozásokat gondosan kerüli. Jóízlésére vall, hogy nem saját szavainak virágaival felcicomázva mutatta be azokat a világhíres műalkotásokat, amelyek — amúgy sem szorultak többé senkinek dicsérgetésére. Egyszerűen, tárgyilagosan magyarázott. Annyira tárgyilagos, hogy valóban észre sem vesszük egyéni véleményét. Ha Michalangeloról beszél, Michelangelot mutatja be, nem önmagát. Oly nagy írói érdem ez, hogy a mai féktelenül tulzó szubjektiv írói módornak világában nem is lehet eléggé nagyrabecsülni.

A könyvről részleteiben emlékezni s egyes állításait birálni nem célja e soroknak. A fentiekben is olvasóinknak csak figyelmét akartuk felhívni e nagybecsű munkára, melyet mindenkinek elolvasásra ajánlunk, aki a művészet iránt érdeklődik.

Dr. B. I.

Dr. Csiki Gábor: *Hiszek egy Istenben . . .* *Kolozsvár*, 1926. Minerva. 158 l.

Amint az író „Bevezetésében" elmondja, könyvét az élet szükséglete teremtette s bizonyos gyakorlati célt kiván elérni vele. „Bizonyságtevés akar lenni egyrészt amellett, hogy az unitárius vallás a maga életerőit Jézus tiszta evangeliumából szívja." „Másrészt figyelmeztetni akarja az unitárius hivek seregét arra a drága kincsre, melyet hitünkben apáinktól vettünk." Mindenesetre nemes szándék és tiszteletre méltó cél vezette az írót s eszközei is a jó célnak megfelelőek. Nem a rideg tudomány, hanem az élő hit és a meleg szeretet vezeti tollát. Vallomást teszen unitárius hitéről, úgy, amint az az ő lelkében él, de féltve kerül minden olyan lépést, ami által másnak a felekezeti érzékenységét megsértené. Mert „bármelyik

felekezethez tartozunk is, célunk egy és közös." Csak a célhoz vezető útaink eltérőek.

Ezeken az elvi alapokon állva, az apostoli hitvallás hat ágazatát veszi rendre s mindeniknél részletesen számot ad a maga hitbeli felfogásáról. Igy keletkezik a könyv, amely nem tudományos mű, nem is száraz dogmák rendszere, nem is hivatalos hitvallás, — hanem egy öntudatos unitárius léleknek vallástétele a mások építésére. Éppen ezért benne ok nélkül keresnénk nagy problemák fölvetését, megoldatlan kérdések aprólékos tagolását. „Minden úgy van jól, ahogy van" — mondja. Sokkal mélyebb és erősebb az Istenben való hite, minthogy munkája ellen kifogást tehetne. Ez a mély és őszinte vallásos érzés szinte tiltakozik az ellen, hogy azt aprólékos és részletes kritika tárgyává tenni akarjuk. Az bármilyen formában jelenjék meg, mindenütt szép és föltétlen hódolatot parancsol. Különben is tárgyi kifogásaink nem igen lehetnek, mert az unitárius egyház hitelveit általában helyesen fogta fel s azoknak a mai kor által is elfogadható értelmezést adott. Ugy hogy e tekintetben ezt a kis könyvet teljes lelki nyugalommal adhatjuk intelligens hiveink kezébe. Benne kimerítő és részletes igazolását találja minden unitárius hivő az ő hitének. Sőt az ingadozók és kételkedők is igen erős indítást kapnak tőle a hitben való megerősödésre.

Külön meg kell emlékeznünk ezen kis műnek az irályáról. Ujabbi írók nagy részénél sajnálattal tapasztaljuk, hogy mondanivalóikat a szavak áradatával annyira elburkolják, hogy az értelem alig kapja meg a sok sallang között a lényeget. E mellett a hibás mondatfűzés, a mindenáron való új szavak keresése, a józan gondolkozástól elütő szerkezet, stb. élvezhetetlenné teszik az olvasást. Itt örömmel állapítjuk meg, hogy dr. Csiki G. nem hódol ezeknek a szeszélyes áramlatoknak. Gondolatait megfelelő szép formában, értelmesen és szabatosan tudja kifejezni. Szép hasonlataival emeli írásának a szépségét, amely itt-ott művészi magaslatokon jár. Könyvének egyik nagy érdeme, hogy az ó-bort megfelelő új tömlőbe öntötte. Mert bár igaza van neki, hogy a rózsa rózsa marad, akár majolika vázában, akár cserép fazékban van, de mégis minden ép izlésű ember inkább az elsőt teszi ki az asztalára. Ő is ezt cselekedte. Elismerés illesse érette. A mű kapható az Unitárius Egyház pénztári hivatalánál.

V. A.

„Megvigasztaltatva — vigasztalni." Temetési beszédek és imák. Irta: *Vásárhelyi János.* Füssy J. nyomda. Torda, 1916. 248 l.

A temetési szertartás végzése a protestáns lelkész legnehezebb funkciói közé tartozik. Az „Aut nihil, aut bene" elv alapján sokszor nincsen mit mondani a koporsóknál. Amikor pedig van mit mondani, akkor nincsen elég idő rendelkezésre

a kellő elmélyedésre és az alkalom kihasználására. Ezért van, hogy a temetési beszédek a legtöbbször nagy általánosságokban mozognak s üres, semmit mondó frázisokból állanak. Célul pedig azt tűzik ki, hogy a halál által ütött sebeket mélyítsék s a gyászoló közönség szemében könnyeket fakasszanak.

Vásárhelyi szakít evvel a hagyományos szokással s amint könyvének a címe is mutatja, „ő vigasztalni" akar. E mellett van egy igen helyes és okos alapelve, amelynek alapján állva végzi temetési szertartásait s amelyet egyetlen lelkipásztornak sem szabadna figyelmen kívül hagynia. Ezt az alapelvet ő egy öngyilkos felett mondott beszédében így mondja el: „Minden emberi életbe bele van írva egy intés, egy útmutatás, melyet kiolvashatunk abból az életből, mint a bölcs Isten hozzánk intézett tanácsát." 204. l. De hogy az egyes elmuló életekből olvasni tudjon a lelkipásztor, színről-színre kell, hogy ismerje híveit, azoknak gondolkozását és lelki világát. Különben nem láthatja meg azt az isteni intést vagy útmutatást egy-egy elmuló életben. Ime tehát a temetési szertartás végzése is szoros kapcsolatban van a lekipásztori gondozással. Es Vásárhelyi ezt az alapelvet valósítja meg abban a 60 temetési beszédben, amelyet a kezünk alatt levő kötetben nyilvánosságra bocsátott. Mint egyházi beszédeiben, úgy itt is a mindennapi életet prédikálja. Koporsók mellé vezet, de mindenütt élő embereket állít elénkbe. S minden emberi életben meglátja azt az isteni útmutatást, amely javunkra és vigasztalásunkra szolgál. Vele a halál árnyékának a völgyében járunk, de mindenütt kisér az evangélium világossága. Súlyos tragédiákat élünk át. Látjuk az árvák és özvegyek könnyeit, halljuk a szülői és hitvesi szívek zokogását, busongunk a derékban ketté tört pályák romlásán; de nyomban mindenütt ott van az evangeliumi vigasztalás szava, amely letörli könnyeinket s szebb kilátásokat tár elénkbe. Alig fordul elő alkalom, amelyben ne szólana hozzánk, de kétségbe soha sem esik, mert az ő nyeresége vezére és világossága mindenütt Krisztus.

Az egyes beszédek nem nagy igényüek. Nem akarnak káprázatba ejteni. Egy-egy találó helyzet-rajz megvilágosítva a kijelentés igéjével s az ebből vont vigasztaló tanuságok teszik az egyes beszédek menetét, minden fölösleges áradozás, kenet és szóvirágok nélkül. De éppen igénytelenségük és szerénységük által kapnak meg minket. Nem akarunk válogatni közöttük, mert mindenik a maga helyén szép és megfelelő, de mégis minket olvasás közben a leginkább megkaptak a 95. lapon öreg, nyug. tanító; a 177. l. gyermekágyban elhalt nő felett mondott; a 185. lapon „Mikor beesteledik" címü beszédek és a 219. lapon a *Kenessey* felett mondott emlékbeszéd. Nagy érdeme az írónak és értéke a könyvnek, hogy különböző temetési esetekre alkalmazható bibliai alapigéket közöl, amelyek bő választékot adnak a lelkészeknek. Az egész mű egy

igazi gyakorlatias érzékű és sok tapasztalattal rendelkező ember munkája s gyakorló lelkészek felekezeti különbség nélkül sok hasznát vehetik. *V. A.*

Unitárius Könyvtár. Szerkeszti: Dr. Borbély István, kiadja: Az Unitárius Irodalmi Társaság.

Eddigelé a következő füzetek jelentek meg: 1. Jókai Emlékezete. Irta: *Dr. Borbély István.* Elfogyott. 2. Kriza János emlékezete. Irta: *Versényi György.* Ára 10 L. 3. Jézus Krisztus. Irta: *Parker Tivadar.* Angolból fordította: Péterfi Dénes. Ára 5 L. 4. *Ferencz József* (püspök): Emlékeimből. Ára 5 L. 5. *Dr. Gál Kelemen*: Péterfi Dénes. Ára 5 L. 6. *Gagyhy Dénes*: Dávid Ferenc. Ára: 5 L. 7. *Vári Albert*: Miért vagyok én unitárius? Ára 5 L. 8—9. *Gálfi Lőrinc*: A jelenkor Jézusa. Ára 10 L. 10—11. *Vári Albert*: Berde Mózsa. Ára 10 L. A jelzett füzetek kaphatók Dr. Borbély István szerkesztőnél Kolozsvár, Unitárius kollégium.

KÜLÖNFÉLÉK.

Elhunytak: *Gálfi Mihály* magyarzsákodi unitárius lelkész életének 40-ik, boldog házasságának 5-ik évében április hó 3-án. — *Zoltán Albert* CFR inspektor életének 57-ik évében április hó 28-án Lugoson elhunyt, ahonnan porrészei Kolozsvárra szállíttattak s az itteni köztemetőben helyeztettek nyugalomra. — *Lokodi és Homoródalmási özv. Sándor Lajosné,* szül. Altorjai *Kiss Emma* 83 éves korában május hó 20-án Budapesten. — *Albert Dénesné,* szül. Szighety Cs. Berta életének 78-ik, boldog házasságának 57-ik évében június hó 6-án Kolozsváron. — *Harasztosi Török Kálmán* nyug. altábornagy, a Szent István rend kiskeresztese, a III. oszt. Vaskorona-rend lovagja, a 3-ad oszt. katonai érdemkereszt, a bronz katonai érdemérem a katonai érdemkereszt szalagján, stb. tulajdonosa f. évi junius hó 3-án, fáradhatatlan munkás életének 69-ik, boldog házasságának 26-ik évében Budapesten. Az elhunytban Kovács Kálmán püspöki titkár sógorát gyászolja. — *Sebestyén Józsefné sz. Hadházy Ida* ny. volt magyar állami isk. igazgató-tanitonő f. évi junius 13-án Besztercén, hosszas szenvedés után elhunyt. Hadházy Sándor pénztánokunk nővérét gyászolja benne.

Széplaki Báró P. Horváth Kálmán temetése. Br. P. Horváth Kálmán a román koronarend tiszti keresztjének tulajdonosa, cs. és kir. kamarás, az unitárius egyháznak 1861 óta egyházi tanácsosa, 1877.-től 1892.-ig a kolozsvári kollegium felügyelő gondnoka, 1892.-től 1925. végéig az egyház főgondnoka, majd tiszteletbeli főgondnoka, a Dávid Ferenc Egyletnek 1897.-től 1925.-ig elnöke, attól kezdve tiszteletbeli elnöke, az Unitárius Irodalmi Társaságnak tiszteletbeli tagja, folyó évi junius 13.-án áldásos életének 86.-ik, boldog házassága 53.-ik évében Felsőzsukon elhalt. Családja mellett az Unitárius egyházat érte a legnagyobb veszteség, amelyre hosszu élete alatt olyan gazdagon árasztotta szívének jóságát és szeretetét. Ezért az egyház Képviselő Tanácsa is külön gyászjelentést adott ki haláláról. Elrendelte, hogy junius 13.-án d. u. fél három órakor, amikor a temetése történt, egyházközségeinkben harangozzanak. Elha-

tározta, hogy nagynevü főgondnoka nevére emlékalapot létesít, amely koszoru megváltás címen már is szép kezdettel indult meg. Temetése napján az E. K. Tanács képviselete, a Theológia és felső osztályu tanulók két nagy autóbuszon mentek ki Felsőzsukra, magukkal vive az egyház koszorúját. Temetésén, amely az ősi kúria nagytermében a messze kiterjedt család és az erdélyi főnemesség részvételével folyt le, a koll. ifjuság éneke után imádságot mondott *dr. Boros György* egyh. főjegyző. *Vári Albert* I. Kor. 13. r. 2. és 8. versei alapján tartott gyászbeszédet. Az egyház és a főt. püspök ur nevében *dr. Ferenczy Géza* főgondnok, a Theol. Akadémia és Unitárius Lelkészkör nevében *dr. Kiss Elek* dékán, a kolozsvári kollégium nevében, *dr. Borbély István* igazgató, a Dávid Ferenc-egylet nevében, *Gálfi Lőrinc* pénztárnok, az Unitárius Irodalmi Társaság nevében *dr. Gál Kelemen* alelnök bucsuztatták el a nagy halottat. Az eső, mely a szertartás és búcsubeszédek alatt zuhogott, elcsendesedett s a hatalmas temetési menet az ifjuság éneke mellett elindult a közeli kertben levő családi sirbolthoz. A súlyos érckoporsót az E. K. T. tagjai és a teol. ifjuság vitték. Dr. Boros György főjegyző búcsu szavai után a jó és nemes lélek porsátora megtért ősei sirlakába, maga után hagyva fájó, de örökre feledhetetlen emléket.

Bölöni id. Tana Sámuel. Székely fajának testben és lélekben kimagasló képviselője. Pátriárkális alakja az erő, egészség és anyagi jólét szimboluma volt. Tudása és tehetsége által vezető szerepre hivatott el. Azok közé a régi községi jegyzők közé tartozott, akik nem csupán adminisztrációs munkát végeznek, hanem szavakkal hatnak s irányitanak. Egy nagy és népes család törzsapja, amelyben a gyermekek, unokák és dédunokák serege megkülönböztetett tisztelettel vette körül. Falun él, de tulnő a falu határain. A vármegyei urak szivesen barátkoznak vele s a vármegye egyik erős oszlopának tekintik. Szive szerinti unitárius, aki nemcsak egyházközségében dolgozik, hanem a legfőbb egyházi tanácsban is helyet viv ki magának. Az unitárius teol. akadémiának hagyott 14.000 leus alapitványával pecsételte meg unitárius érzelmeit. Május 22-ikén 92 éves korában tért meg egy szép, fáradhatatlan munkás élet után az örök nyugalom helyére, ahol sirja fölött a hála és kegyelet angyala fog virrasztani.

Kovács Buba. Mikor a tavaszi napsugár első csókjára ébredezni kezd az életerő az anyaföld kebelén ; mikor az ezerszínű virágok tarkítani kezdik a rét zöld pázsitját ; mikor a költöző madarak hozzánk vágyakoznak, hogy a „megenyhült lég“-ben régi fészkeiket megigazgassák : akkor hagyott itt minket Kovács Buba, ez a jóságos nézésű, mindig mosolygó arcú, végtelen gondosságú, áldottlelkű 18 éves leányzó. Ő, aki annyira figyelmes volt, hogy mindig és mindenkinek csak örömet és jókedvet szerezzen aranyos kedélyével, most nagy bánatot s végtelen keserűséget okozott nemcsak az őt bálványozásig szerető szüleinek, testvérének, hanem általában mindenkinek, aki jó lelke mélységeibe tekinthetett. Április 18. az a szomorú dátum, amelyen nemes lelke egy pillanatban elröppent e földi világból. Itt a virágok, melyeket annyira szeretett, neki többé nem nyílnak s a madarak neki nem énekelnek. De megszabadult e földi lét sok csalódásától és kísértéseitől is. Lelke jobb hazába költözött, hol örök tavaszban tovább folytatja viruló életét. Itt pedig a szeretet angyalai virrasztanak síri álma fölött.

Dr. Makkai Sándor. A Nagy Károly halálával megüresedett püspöki szék nem sokáig volt gazdátlanul. Az erdélyi ref. egyházkerület egyhangú bizalma *dr. Makkai Sándor* teológiai tanárt és egyházkerületi főjegyzőt emelte e méltóságra. Az új püspök aránylag fiatalon küzdötte fel magát odáig, hogy egyházkerületében, hol annyi munkás és tehetséges férfi van, a versenyben, „primus inter pares“ legyen. De őt kiváló tehetsége, erős munkabírása, eddig is kifejtett sokoldalú tevékenysége valóban predesztinálták ez állásra. Különben is ma egészen más szemmel nézünk itt Erdélyben egy magyar püspökre s más igényeket támasztunk vele szemben, mint a múltban. Ma nem puszta dísz, méltóság és tekintély a református püspökség, hanem gond, felelősség, súlyos terhek hordozása és önfeláldozó munka. Ma nem csupán a református hívők tekintenek reménységgel a főpásztorra, hanem az egész erdélyi magyarság bizalma benne összpontosul. Ma egyik magyar felekezet érdekei sem válhatnak el a magyarság közös érdekeitől. Nem azt akarjuk evvel mondani, hogy most az erdélyi magyar felekezeteknek le kell mondaniuk a történelem folyamán kialakult dogmai felfogásukról. Ilyen nagy áldozatot, ami egyenlő volna az öngyilkossággal, nem várhatunk. Hanem azt igenis várhatjuk, hogy a

felekezeti szín és jelleg ne legyen elválasztó vonal közöttünk. Mindenik felekezet élje a maga hitbeli egyéni életét, azt minél tökéletesebb magaslatra emelni igyekezzék, ápolja a vallásos és erkölcsi életét a maga módja szerint. De emellett legyen meg közöttünk a lelki egység, amely abból a tudatból származik, hogy mindnyájan egy közös kisebbségi sorsnak vagyunk az osztályosai s mindnyájan egy közös célért: istenországáért küzdünk. Egyéni értékeinket minél inkább felszínre hozzuk s egyéni erőinket minél inkább érvényesíteni tudjuk: a közös nagy célt annál inkább szolgáljuk. Fegyvereinket ma nem egymás ellen, hanem egymás mellett kell forgatnunk.

E tekintetben mi is teljes bizalommal tekintünk a dr. *Makkai Sándor* püspöksége elé, akiről tudjuk, hogy nemcsak erős, nyílt és öntudatos kálvinista, hanem jó magyar is, aki, midőn építi egyházát, ugyanakkor szolgálatokat tesz a magyarságnak is. Éppen ezért szeretettel és tisztelettel üdvözöljük új és felelősségteljes állásában s a vele járó súlyos kötelességek teljesítésére erőt, jó egészséget kívánunk s munkásságára Isten áldását kérjük.

Itt említjük meg, hogy a királyhágómelléki ref. egyházkerület megalakult. Nagy szótöbbséggel *Súlyok István* nagyváradi esperest püspökének választotta, kinek megválasztását a román kormány tudomásul véve, a hűségesküt a király képviselőjének a kezébe letette.
